

**Короткий тематичний
ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧИЙ
СЛОВНИК**

Частина IV

**Напрями, школи, течії
в теорії літератури**

Полтава
2021

УДК 82(03)
К-68

Рецензенти:

М. К. Насірко, доктор філологічних наук, професор (Київський національний університет імені Т. Г. Шевченка);

О. В. Орлова, кандидат педагогічних наук, доцент (Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка).

*Друкується за рішенням Вченої ради Полтавського
національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка
(протокол № 13 від 17 червня 2021 року)*

К-68 Короткий тематичний літературознавчий словник. Ч. IV: Напрями, школи, течії в теорії літератури : навчальний посібник ; 4-те вид. / уклала Галина Білик. Полтава : ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2021. 128 с.

Словник уміщує основні літературознавчі поняття, які стосуються історіографії та методології науки про літературу й упорядковані в тематичному аспекті «Напрями, школи, течії в теорії літератури». У додатках запропоновано схематизований виклад матеріалу, подано зразки контрольних вправ.

Видання зорієнтоване на сучасні вимоги до викладання «Вступу до літературознавства» й «Теорії літератури» у вищій школі, спрямоване на формування чіткої системи знань про різні концептуальні підходи до розуміння літератури, твору, тексту, на розвиток умінь і навичок наукового вивчення художньої літератури.

Для студентів, магістрантів, викладачів літератури.

© Білик Г. М., укладання, додатки, 2021.

© ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2021.

Зміст

Авангардне літературознавство	15
Автоматичне письмо	15
Академічне літературознавство	15
Актант	15
Актор	16
Актуалізація (тексту)	16
Алегоричне тлумачення	16
Американська школа порівняльного літературознавства	16
Аналітична психологія	17
Андроцентрична критика	17
Аніма	17
Анімус	18
Антиципація	18
Антропологічна школа	18
Аперцепційний фон	19
Архетип	19
Архетипний образ	19
Асоціативна техніка тлумачення	19
Асоціація	20
Бінаризм	20
Біографічний метод у літературознавстві	20

Бриколаж	21
«Буржуазне літературознавство»	21
Відкритий твір	21
Воно	22
Вульгарний соціологізм у літературознавстві	22
Гендер	22
Генеративна поетика	23
Генетичне вивчення літератури	23
Генотекст	23
Герменевтика	24
Гіноцентрична критика	24
Глибинна психологія	24
Гносеологізм у літературознавстві	24
Горизонт сподіваного	25
Гра	25
Двоголосся, або Діалогізм	25
Дгвані	26
Деконструкція, деконструктивізм	26
Денотат, денотація	27
Детермінізм	27
Децентрація	27
Дискурс, дискурсія	28
Дискурсивний аналіз тексту	28
Дискурсивність	28

Домінанта	29
Духовно-історична школа	29
Еволюційний метод	30
Егалітаризм	30
Едіпів комплекс	31
Екзистенціалізм у літературознавстві	31
Елемент	32
Емпіричне літературознавство	32
Епістема	32
Епістолярна критика	32
Есенціалізм	33
Естетика	33
Естетична цінність	33
Естетичне	34
Естетичний метод у літературознавстві	34
Естетичний об'єкт	34
Естопсихологічна школа	35
Єдність	35
Женевська школа літературної критики	35
Задоволення/насолюда	36
Знак	36
Зсув	37
Імагологія	37
Іманентний детермінізм	37
Інтенціональність	38

Інтерпретація	38
Інтертекст	39
Інтертекстуальність	39
Інтуїтивізм у літературознавстві	39
Іронія	40
Істинна (поетична) мова	40
Історія	40
Історизм у літературознавстві	40
Історико-типологічний підхід	41
Історична поетика	41
Історико-функціональне вивчення літератури	41
Кардинальна функція	41
Карнавалізація	42
Катарсис	42
Каузальний детермінізм у літературознавстві	42
Кількісний аналіз у літературознавстві	43
Класичний психоаналіз	43
Код	43
Колективне неусвідомлене (несвідоме)	44
Компаративістика, компаратистика	44
Компонент	44
Конкретизація, або реалізація	44
Конотація	45

Консистенція тексту	45
Конструкт	45
Конструктивний метод тлумачення	45
Контекст	45
Контент-аналіз у літературознавстві	46
Концепція	46
Концепція об'єднуючого символу	46
Кореляція	47
Критерії оцінки літературно-художнього твору	47
Культурний канон	48
Культурно-історична школа	48
Лібідо	49
Лінгвістика тексту, або	
Транслінгвістика	49
Літературознавство	49
Літературознавча методологія	49
Логоцентризм	50
«Мандрівні» сюжети	50
Маргінальний (маргінес)	50
Марксистське літературознавство	51
Маскулінність	51
Металінгвістика	51
Метамова	52
Метатекст	52

Метафізика присутності	52
Метод вільних асоціацій	52
Метод у літературознавстві	53
Міграційна школа	53
Міф	53
Міфема	54
Міфологема	54
Міфологічна школа	54
Мова/мовлення	54
Модель	55
Моделювання	55
Модернізм у літературознавстві	55
Над-Я	56
Напрямок у літературознавстві	56
Наратив	56
Наративний спосіб пізнання	57
Наратологія	57
Наратор	57
Народництво в літературознавстві	58
Наслідування	58
Некласичне естетичне	58
Неоміфологічна школа	59
Неопозитивізм у літературознавстві	59
Неориторика, або Нова риторика	59
Несвідоме	60

«Нова критика»	60
Новий історизм	61
Образ	61
Означник	61
Означуване	62
Опис	62
Опозиція	62
ОПОЯЗ	62
Оцінка літературно-художнього твору	63
Парадигма	63
Парадигматичний спосіб пізнання	64
Патріархат	64
Письмо	65
Побутова мова	65
Поетика	65
Позитивізм у літературознавстві	65
Порівняльний метод (підхід) у літературознавстві	66
Порівняльно-історичний метод	66
Постколоніалізм	66
Постмодерн	67
Постмодернізм	67
Постструктуралізм	67
Празький лінгвістичний гурток	68

Принципи аналізу літературно-художнього твору	69
Провіденційний тип творчості	69
Прогрес (поступ) у літературознавстві	69
Проект	70
Психічне письмо	70
Психоаналіз у літературознавстві	71
Психолінгвістична теорія О.Потебні	71
Психологічна школа	72
Психологічний тип творчості	72
Психологія творчості	72
Раса	73
Редуктивний метод	73
Регіональний підхід у літературознавстві	74
Реторика	74
Референт	74
Референція	75
Рецептивна естетика, або Теорія рецепції	75
Рецепція	75
Риторика	76
Рівні порівняльного дослідження	76
Різниця/розрізнення	76
Російська школа формалізму	76

Самість	77
Світова література	77
Світогляд і творчість	77
Свобода	78
Семантика	78
Семантичне поле	79
Семіологія	79
Семіосис	80
Семіотика	80
Семіотичне тлумачення	80
Сецесія	81
Символічна техніка тлумачення	81
Синтагматичні відношення	81
Синхроністичний спосіб тлумачення	81
Синхронія	82
Система	82
Системний підхід (метод)	82
Скриптор	83
Слід	83
Соціологічний метод	83
Способи порівняльного дослідження	83
Сприймання творів художньої літератури	84
Структура	84

Структура літературно-художнього твору	85
Структуралізм у літературознавстві	85
Структурна, або структуральна поетика	86
Структурний психоаналіз	86
Суб'єкт/об'єкт	87
Суб'єкт у літературі	87
Сублімація	87
Тартуська школа	88
Твір	88
Твір літературно-художній	89
Текст	89
Текстовий аналіз	90
Текстуальність	90
Телеоцентризм	90
Теорія архетипів	91
Теорія бінаризму	91
Теорія діалогізму (двоголосся)	91
Теорія єдиного потоку	91
Теорія збочень	92
Теорія іронії	92
Теорія комунікації в літературознавстві	92
Теорія літератури	93
Теорія наслідування, або мімізис	93
Теорія органістична	93

Теорія технологічна	94
Теорія читацького відгуку	94
Термін	94
Термінологія	95
Типологічний підхід (метод)	95
Типологія	95
«Тіло без органів»	95
Трансцендентна функція	96
Фалоцентризм	96
Фантазія	96
Фантазми	96
Фантазування	97
Феміністична критика	97
Феміністичний есенціалізм	97
Феміністичний конструктивізм	98
Феномен	98
Феноменологічна критика	98
Фенотекст	99
«Філософія тіла»	99
Фінальний спосіб тлумачення	99
Фонетичне письмо	100
Фоноцентризм	100
Формальний метод у літературознавстві	100
Функції	100

Функція	101
Функціональний характер оповідного тексту	101
Центр/децентр	101
Центризм	102
Цілісність	102
Шизоаналіз	102
Шифтери	103
Школа Веселовського	103
Школа в літературознавстві	103
Я	104
Я/Інший	104
Рекомендована література	105
Додатки	109
1. Схеми	110
2. Вправи	123

А

Авангардне літературознавство (фр. *avant-garde*, буквально – передова охорона, тобто *передове*) – новаторські, революційні методології (школи, дискурси) в теорії літератури ХХ ст. Наприклад: нетрадиційна герменевтика, формалізм, структуралізм, постструктуралізм.

Автоматичне письмо (грецьк. *automatos* – самодіючий) – концепція художньої творчості в сюрреалізмі, згідно з якою творчість – це реальне функціонування несвідомої думки поза будь-яким (змістовим, моральним, естетичним) контролем розуму; шлях вільного самовираження підсвідомого. Поняття психоаналітичного літературознавства.

Академічне літературознавство – умовний термін, яким позначають ґрунтовний науковий підхід до вивчення літературно-художнього твору. А. л. існує як множина дискурсів, котрі здобувають визнання й авторитет у вчених та суспільства.

Актант (лат. *actus* – дія) – поняття структуралізму, що пояснює структуру дійової особи (персонажа)

в тексті, а також позначає її роль, дію в загальній системі розповідання.

Актор (лат. *actor* – виконавець) – поняття структуралізму для позначення структурованої дійової особи (персонажа), котра виконує певну роль у розповіданні (виконавець ролі).

Актуалізація (тексту) (лат. *actualis* – дійовий, справжній, нинішній) – функціонування тексту у визначеному (конкретному) історичному, культурному, суспільно-політичному, естетичному контексті та комунікативній ситуації; спосіб реалізації можливостей тексту.

Алегоричне тлумачення (грецьк. *allegoria* – іноказання) – спрощене пояснення психічного продукту (зокрема тексту) через опис або іноказання, в результаті чого абстрактна сутність передається через конкретний відомий об'єкт. Підхід критикував Юнг.

Американська школа порівняльного літературознавства – течія порівняльно-історичного літературознавства, що склалась у США в другій половині ХХ ст., об'єднавши багатьох учених-емі-

грантів з європейського континенту (Р.Веллек, Х.Френц, Р.Поджіолі, Дж.Орсіні, З.К.Фокжовський, Г.Струве, В.Фрідеріх, Ф.Жост), критикувала класичну європейську (французьку) компаративістику через її механіцизм, штучність, заідеологізованість; своїм предметом дослідження обрала інтернаціональні загальні закономірності літературного процесу, такі наднаціональні категорії, як жанр, форма, тема, стиль, течія. Сьогодні є провідним напрямком компаративних досліджень.

Аналітична психологія (грецьк. *analytikos* – той, що стосується аналізу) – юнгівська теорія вивчення феномена психічного несвідомого; одна із сучасних шкіл глибинної психології, що активно розвиває юнгівські поняття і відкриття у сфері людської психіки. Слугує методологічною базою (і новим етапом розвитку) психоаналітичного літературознавства.

Андроцентрична критика (грецьк. *andros* – чоловік) – феміністична критика, яка досліджує чоловіче письмо.

Аніма (лат. *anima* – душа) – жіночий психокомпонент людини; неусвідомлена жіноча сутність чоловіка.

віка, що персоніфікується у сновидіннях і творчості (фантазіях) образами жінок.

Анімус (лат. *animus* – дух) – чоловічий психоконпонент людини; неусвідомлена чоловіча сутність жінки, що персоніфікується у сновидіннях і творчості (фантазіях) образами чоловіків.

Антиципація (лат. *anticipation* – наперед засвоюю, перед-в-бачаючи) – у рецептивній естетиці: заздалегідь сформоване уявлення про дальший розвиток подій у тексті, яке ґрунтується на передбаченні, здогаді, передчутті.

Антропологічна школа (етнографічна школа) – течія порівняльно-історичного літературознавства, що склалася в Англії в другій половині ХІХ ст. на ґрунті позитивізму О.Конта, емпіризму Г.Спенсера й еволюційної теорії Ч.Дарвіна, знайшла свій вияв у працях Е.Б.Тейлора («Первісна культура», 1871; «Вступ до вивчення людини і цивілізації. Антропологія», 1891) як «теорія прогресу цивілізації»; Е.Ленга як «теорія самозародження сюжетів»; Дж.Фрейзера («Золота галузка», 1890; «Фольклор у Старому завіті», 1918) як «культурна антропологія» і пояснювала фольклорно-літературні збі-

ги (подібності) об'єктивністю історичного розвитку народів і національних культур, взаємопов'язаністю матеріальної і духовної культур, заснованістю культур на спільних архетипних комплексах найдавніших людей.

Аперцепційний фон (лат. *ad* – до, *percipere* – сприймати) – зумовленість сприйняття людиною реалій (зокрема тексту) її попереднім досвідом і психічним станом у момент рецепції.

Архетип (грецьк. *arhe* – початок, *typos* – образ) – структурний елемент колективного несвідомого в аналітичній психології Юнга; ідеальна, чиста форма ментальної природи, наділена енергетичною силою, що походить з неусвідомленого і має здатність формувати уявлення.

Архетипний образ – спосіб вияву архетипу у свідомості, спосіб існування (типова форма) повторюваного душевного переживання людини як носія ментального; первинний образ свідомості.

Асоціативна техніка тлумачення – техніка аналізу спонтанного, довільного асоціювання. У фрейдизмі – абсолютно довільна й суб'єктивована; в

юнгіанстві – керована, прив’язана до ситуації фантазування.

Асоціація (лат. *associo* – з’єдную) – зв’язок між психічними утвореннями, що виявляється у пов’язуванні ідей, образів, уявлень тощо відповідно до подібності; співіснування (суміжності у часі та просторі); протилежності; причинної залежності.

Б

Бінаризм (фр. *binarisme* – подвійний) – концепція структурної лінгвістики, за якою зв’язки між знаками зводяться до бінарних структур – моделей з наявною чи відсутньою певною ознакою. У теорії літератури як бінарні опозиції розцінюються суб’єкт/об’єкт, «я»/«інший», пояснення/розуміння, парадигма/синтагма, центр/маргінес, означник/означуване, синхронія/діахронія та ін.

Біографічний метод у літературознавстві (грецьк. *bios* – життя, *grapho* – пишу, *metodos* – шлях пізнання) – вивчення художньої літератури через життєпис та особистісні якості письменника як основне джерело творчих пошуків. Започаткований у 30-х рр. XIX ст. Ш.Сент-Бевом (праця «Лі-

тературно-критичні портрети», 1836–1839), знайшов розвиток у науковій діяльності І.Тена, Г.Брандеса, О.Огоновського, О.Веселовського та ін. Б. м. привернув увагу дослідників до вивчення епістолярію, мемуаристики, думок, розмов, кола читання, симпатій, світогляду і психосвіту митця; запровадив поняття «духовної спорідненості» письменників, започаткував жанр літературного (біографічного, психологічного) портрета.

Бриколаж (фр. *bricolage* – майстрування) – поняття структуралізму, запроваджене К.Леві-Строссом, яке означає міфологічне (нелогічне, невмотивоване, довільне) конструювання образів.

«Буржуазне літературознавство» – радянсько-марксистський псевдотермін, яким у 20–80-их рр. ХХ ст. означувалися літературознавча наука «капіталістичного» світу й гатунку.

В

Відкритий твір (італ. *opera aperta*) – поняття структуралізму, запроваджене й осмислене У.Еко (праця «Поетика відкритого твору», 1962), яке означає особливу художню цілісність, котра містить

можливості та перспективи для творчої взаємодії з читачем, гри його уяви.

Воно – поняття психоаналізу для позначення первинного енергетичного джерела психіки, яке є сферою інстинктів.

Вульгарний соціологізм у літературознавстві – одна з течій соціологізму в науці про літературу 1910–1930-х років, за якою соціальне походження митця визначає «класову» природу його творчості, а конкретний твір постає зашифрованою «ідеограмою» класу чи прошарку, є «сумою» політично-економічних категорій; оцінка творів здійснюється за соціальним походженням автора. Представники школи: В.Келтуяла, В.Переверзєв, В.Фріче в Росії, В.Коряк, С.Щупак, Я.Савченко в Україні та ін.

Г

Гендер (англ. *gender* – рід, переважно граматичний) – поняття, що використовується в гуманітарних науках для відображення соціокультурного аспекту статевої приналежності людини, позначення її «соціостаті» (на відміну від біологічної).

Генеративна поетика (лат. *generativus*, від *genero* – народжую) – напрям сучасного літературознавства, який, спираючись на генеративну лінгвістику, моделює літературні явища на мікрорівні (тропи, стилістичні фігури, віршові форми, сюжет, жанр тощо) та в межах загальної структури й еволюції поетичних систем – поверхневі й глибинні структури. Представники: М.Галле, С.Кайзер, Дж. Бівер, П.Кипарський, К.Магнусон, Ф.Райтер, С.Зольян, Ю.Лотман та ін.

Генетичне вивчення літератури (грецьк. *genesis* – походження, породження) – один із загально-методологічних підходів до вивчення літератури, який досліджує її виникнення і розвиток у цілому (на національному чи іншому рівні), простежує еволюцію літературного процесу. Г. в. творчості окремого письменника традиційно здійснюють через біографічний, культурно-історичний, психологічний та соціологічний підходи.

Генотекст (грецьк. *genos* – рід, походження) – поняття постструктуралізму, запроваджене Ю.Крістевою, що означає глибинний рівень тексту поза його лінгвістичною структурою, тобто у стані до-

вербальному й неусвідомленому. Йому протиставляється поняття «фенотекст».

Герменевтика (грецьк. *hermeneutikos* – пояснюю, тлумачу) – в сучасному літературознавстві: допоміжна дисципліна, теорія інтерпретації літературно-художнього твору (тексту). Існує Г. *онтологічна* (М.Гайдеггер), Г. *філософська* (Г.-Г.Гадамер, П.Рікер, Е.Корет), Г. *літературна* (Г.-Р.Яусс, В.Ізер тощо).

Жіноцентрична критика (грецьк. *gune* – жінка) – феміністична критика, яка досліджує жіноче письмо.

Глибинна психологія – загальна назва шкіл у психології, які досліджують зону несвідомого; психоаналіз; юнгіанство у психології.

Гносеологізм у літературознавстві (грецьк. *gnosis* – пізнання, *logos* – вчення; гносеологія – теорія пізнання) – методологічний підхід, який визнає художню літературу як форму пізнання об'єктивної дійсності, визначає її предмет, метод, тобто наближає до науки, нівелюючи моменти художності й фантазування. Г. у л. критикували феноменологія

(Р.Інгарден), структуралізм і постструктуралізм (Ю.Крістева, Р.Барт) та ін.

Горизонт сподіваного – поняття рецептивної естетики, яким послуговувалися К.Попер, К.Манн-гайм, Г.-Р.Яусс; означає здатність і можливість читача максимально сприйняти й осмислити текст як цілісність, піддавати його оцінці й інтерпретації.

Гра – одна з психічних реальностей, що характеризується вільною діяльністю, є «річчю в собі» і протистоїть серйозному. Психоаналіз у грі добачає вияв неусвідомлених бажань; розкріпачення пригніченої психічної реальності в грі цікавить модерністичну, постмодерністичну, постструктуралістичну теорію. Г. в літературі виявляється через структуру творчої уяви, звороти поетичної фрази, розвиток мотиву, закони жанрових форм, вираження настрою (почуття піднесеності і напруги, радості і розслаблення, насолоди).

Д

Двоголосся, або Діалогізм – особливість художнього тексту, за якої висловлювання одночасно належить двом суб'єктам мовлення, виражаючи два

відмінні наміри, два погляди чи значеннєві позиції, які перебувають у діалогічному відношенні. Типове явище інтертексту. У праці «Проблеми поетики Достоевського» (1963) М.Бахтін окреслює два різновиди Д.: односпрямоване і різноспрямоване.

Дгвані – категорія давньоіндійської поетики, яка охоплює систему «прихованих змістів» слова, натяки, що використовуються з художньо-риторичною метою, на відміну від слів у прямому значенні; «душа» тексту. Вчення про Д. викладено в трактаті Анандавардгвани «Дгваньялока» («Світло Дгвані»).

Деконструкція, деконструктивізм (лат. *deconstructio* – аналіз) – у літературознавстві: концепція читання, за якої порушується логічна структура тексту і здійснюється її перебудова з метою вивести на поверхню конфлікти, умовчання, розколи, заперечити однозначність тексту. Виникла в 60-х рр. ХХ ст. в Америці, на початку 70-х рр. називалася «Єйлською школою». Представники Д.: Ж.Дерріда, П. де Ман, Дж. Гіліс Мілер та ін.

Денотат, денотація (лат. *denotatus* – позначений, визначений) – предмет або явище дійсності, яке служить об'єктом позначення для знака в процесі семіотичної діяльності; первинне позначування чогось. Ключове поняття семіотики.

Детермінізм (лат. *determinare* – обмежити, визначити) – вчення про всезагальну причинну зумовленість, закономірний зв'язок усіх явищ у природі, суспільстві, мисленні. У традиційному літературознавстві – принцип характеристики творчості і твору через їх об'єктивну зумовленість. У новітніх школах термін трансформувався в поняття «детермінант» – вільна словоформа, що конкретизує вислів; взаємодія художніх компонентів у формуванні цілого (художньої системи).

Децентрація – методологічна установка постмодернізму та постструктуралізму, що заперечує першопочаток і центр як фундаментальні поняття гносеології; децентрує культурний простір, заперечуючи привілейовані точки зору, ієрархію, пріоритети диференціації тощо, популяризує поняття поліцентризму в культурі.

Дискурс, дискурсія (лат. *discursus* – міркування) – вербально розгорнуте міркування задля встановлення істини, конкретно-історична форма якого зумовлена культурною традицією раціональності. Д. – це наділений значенням фрагмент усного чи писемного мовлення, який віддзеркалює соціальну, епістемологічну, риторичну практику групи; це спроможність мови відтворювати, обмежувати, формувати комунікативний контекст. У структурному аналізі оповідного художнього тексту Д. – ввесь мовний рівень, що оповідає про події.

Дискурсивний аналіз тексту – у структуралізмі: розгляд тексту як історії (інтриги) і дискурсу (оповідності; сюжетної організації), вивчення синтаксичної і семантичної структури тексту, його лінгвістичного і соціокультурного вимірів.

Дискурсивність – поняття постмодерністської філософії, що позначає процесуальність не обмежених соціокультурними нормативами і заборонами дискурсивних практик, які виявляють могутній креативний потенціал щодо феномену смислотворення. Ознака відкритої (вільної, плюралістичної, толерантної) культури.

Домінанта (лат. *dominans, dominantis* – панівний) – у літературознавстві: позначення провідного жанру, стилю певної епохи чи напряму; найяскравіша ознака індивідуального стилю письменника чи конкретного твору як системи.

Духовно-історична школа (нім. *Geistesgeschichte Schule*), або **культурно-філософська**, – методологія, що сформувалася в естетиці, літературознавстві, мистецтвознавстві Німеччини після 1-ї світової війни на ґрунті «філософії життя» й неопозитивізму В.Дільтея, опонувала культурно-історичній школі, філологічному позитивізму, зокрема теорії фактографізму В.Шерера й Е.Шмідта, тяжіла до синтезу духовно-історичної й психологічної інтерпретації художньої літератури. Методом дослідження твору утвердила безпосереднє осягнення художньої цілісності через співпереживання (інтуїтивно-містичне «вживання» дослідника в психологію і духовний світ часу, письменника, героя) та психічні асоціації: реципієнт, реконструюючи акт творчості, підносить себе до стану митця й осягає його задум, водночас допускаючи домислювання й фантазування. Із 30-х рр. ХХ ст. існувала у двох напрямках: 1) «історія ідей» (розглядає літературу як вираження філософії ідей (трагізму,

свободи, необхідності), що має міфологічне підґрунтя; представники: Р.Унгер, Г.Корфф, Ю.Петерсон); 2) «історія стилю» (розглядає літературу як вищу форму буття, визнає її символічний характер і символічне тлумачення; акцентує певний образ як символ часу, конкретного митця як міф часу; представники: Ф.Штріх, Ф.Гундольф, Г.Цізару). Д.-і. ш. вплинула на теорію «інтерпретації» Е.Штейгера, екзистенціальне літературознавство; перегукувалася з феноменологією.

Е

Еволюційний метод (лат. *evolutio* – розвиток) – методологічне відгалуження культурно-історичної школи, що сформувалося в 60–80-ті рр. ХІХ ст., долучаючи ідеї дарвінізму до літературознавства й добачаючи в літературному процесі прогресуючі форми і такі, що занепадають, обстоювало висхідний розвиток культури. Виразник методу – Ф.Брюнетьер (праця «Еволюція жанрів в історії культури», 1890), в Україні – В.Осиповський.

Егалітаризм (фр. *egalitarisme*, від *egalite* – рівність) – теорія соціальної рівності. У літературознавстві: вчення про «масову культуру», доступ-

ність творів мистецтва широким читацьким колам (поп-арт, кітч, народництво, соцреалізм та ін.).

Едіпів комплекс – одне з основних понять класичного психоаналізу, запроваджене З.Фройдом для позначення несвідомих сексуальних потягів дитини до своїх батьків. Існує у двох формах: *позитивний* – передбачає бажання смерті суперника своєї статі та потяг до батьківської особи протилежної статі; *негативний* – любовні бажання до батьків своєї статі й ревнива зненависть до протилежної статі. Жіночий варіант Е. к. назвали «комплекс Електри» (К.-Г. Юнг). Е. к. знаходить вияв як у буденному людському існуванні (як «ядерний комплекс», основа структурування особистості й формування бажань), так і в соціально-політичному бутті, релігії, мистецтві; є неусвідомленою психологічною основою літературно-художнього твору (З.Фройд, «Достоевський і батьковбивство», 1928).

Екзистенціалізм у літературознавстві (лат. *existentia* – існування) – літературознавча школа, яка сформувалася на базі філософії екзистенціалізму в 30–40-х рр. ХХ ст. у працях Г.Марселя, К.Ясперса, Ж.-П. Сартра («Що таке література», 1947; «Святий Жене: комедіант і мученик», 1952), М.Мерло-

Понті і тлумачила літературну творчість як акт екзистенціальної заангажованості, один із виявів людського буття, літературний твір – як проекцію постанаті автора, художні засоби – як форму виявлення екзистенційних проблем. Напрямки розвитку екзистенціального літературознавства: *містичний, соціально-політичний, метафізичний*.

Елемент, або прийом – поняття системного аналізу, далі неподільна одиниця форми, здатна до виконання певної художньої функції як «виражальний засіб» (тропи, елементи сюжету та ін.).

Емпіричне літературознавство (грецьк. *empeiria* – досвід) – напрямок літературознавчих досліджень, який збирає, описує та класифікує літературні явища без глибокого концептуального їх осмислення; вдається до фактографії, накопичуючи, зокрема, бібліографічний матеріал і вдаючись до філологічного опису літератури.

Епістема (від грецьк. *epistēmē* – знання) – ключове поняття наукової методології (дискурсу).

Епістолярна критика – листовний виклад оцінки й аналізу творів художньої літератури; епістолярні

жанри із вираженням літературно-критичних роздумів і оцінок. Наприклад: мадам де Сталь, «Листи про твори і характер Ж.-Ж. Руссо»; Г.Квітка-Основ'яненко, «Супліка до пана іздателя»; П.Куліш, «Зазивний лист до української інтелігенції».

Есенціалізм (лат. *essential* – сутність) – фемінізована концепція психоаналізу, яка витісняє традиційне розуміння відмінності між статями усвідомленням біологічної, психологічної, онтологічної сутності жіночності, критикує логоцентризм і патріархальний дискурс.

Естетика (грецьк. *aisthesis* – чуття, почуття, *aistheticos* – чуттєвий) – наука про прекрасне, художнє освоєння дійсності, про загальні закони краси і художньої творчості. Е. відіграє методологічну роль у літературознавстві, сприяє виробленню його понятійного апарату.

Естетична цінність – здатність будь-якого явища, насамперед творів мистецтва, викликати естетичне почуття: нести переживання (збуджувати емоції) і насолоду (втіху), збагачувати внутрішній світ людини. Е. ц. твору зумовлюється його змістом, формою, їх гармонією; досвідом, інтересами, духов-

ною культурою та естетичним смаком реципієнта. Е. ц. твору – усвідомлена і важлива для читача цінність твору.

Естетичне – чуттєва форма цілісного пізнання, звернена до почуття задоволення чи незадоволення. Е. як художнє відокремлює мистецтво у феноменологічній формі вільної творчості від науково-теоретичної сфери діяльності; досконалість чуттєвого пізнання як пізнання, спрямованого на споглядання одиничних предметів, що досягаються в завершеності та цілісності, протистоїть логічному, що абстрагує та роз'єднує цілісність предметів, явищ і сутностей.

Естетичний метод у літературознавстві – наукова школа ХУІІ–ХІХ сс., обстоювана класицистами, згідно з якою абсолютизувалася творчість античного світу, засадою мистецтва вважалася класична парадигма форм, жанрів, мотивів, ідей, раціоналізм, нормативність. Знайшов вияв у поетиках Нового часу.

Естетичний об'єкт – твір як система художніх цінностей, засвоєна реципієнтом.

Естопсихологічна школа, або наукова критика – напрямок психологічних досліджень у літературознавстві, започаткований у 80-х рр. XIX ст. Е.Еннекеном (праця «Спроби побудови наукової критики», 1888), згідно з яким літературний твір розглядається як «символ» душевної організації конкретного автора та всього суспільства і належно може бути сприйнятим тільки реципієнтом близької психічної структури. Е. ш. у вивченні літератури послуговується естетичним, психологічним, соціологічним аналізом, котрий завершується науково-критичним синтезом. Представники: І.Франко, П.Боборикін та ін.

Є

Єдність – одна з найзагальніших літературознавчих категорій, що означає згармонізовану художню цілісність твору в системі всіх його компонентів, утворену за певним законом мистецького конструювання.

Ж

Женевська школа літературної критики – напрямок феноменологічних досліджень у літерату-

роззнавстві ХХ ст., який вивчає структуру мови літературно-художніх творів як відбиток структури свідомості митця і таким чином з'ясовує його світобачення, духовну ідентичність. Література – це історія людської свідомості; твір генерує і встановлює розсіяні фрагменти свідомості; художній час, простір, об'єкти передають авторську рецесію світу, символізують настанову автора до діяльності і виявляють спосіб його буття. Представники: Ж.Пуле, Ж.-П. Рішар, Ж.Старобінський.

3

Задоволення/наолода – поняття структуралізму, сформульовані Р. Бартом на позначення різновидів художнього тексту відносно до горизонту сподіваного читача: *текст-задоволення* справджує читацькі сподівання, дає відчуття приємності; *текст-наолода* – розчаровує, вносить сум'яття чи дискомфорт, руйнує усталені позитивні стосунки читача з мовою.

Знак – поняття семіотики, засвоєне сучасним літературознавством (структуралізмом, постструктуралізмом): 1) лінгвістичний знак – бінарна єдність означника та означуваного (Ф. де Соссюр); 2) три-

складова єдність означника, означуваного і референта (реальний об'єкт, особа, зв'язок тощо, котрі позначаються; визначається мовним контекстом); 3) слід знака (відображення ідеального, результат уявлення (Ж.Деріда)). Визначають З.: *іконічні, індекси, символи, сигнали* (Ч. Пірс).

Зсув – основоположна категорія деконструктивізму, вироблена й осмислена класичним психоаналізом, яка означає несвідомий процес у роботі сновидіння і психіки, завдяки якому відбувається перехід психічної енергії з одних уявлень на інші.

I

Імагологія (від лат. *imago* – вигляд, зображення, образ та від грецьк. *logos* – слово, вчення) – напрямок компаративістських досліджень у французькому та німецькому літературознавстві, який вивчає побутування образів та образних систем у найрізноманітніших відношеннях та виявах.

Іманентний детермінізм (лат. *immanentis* – властивий, притаманний чомусь; лат. *determinare* – обмежити) – поняття, що позначає внутрішню зумовленість певного явища самою його природою.

У структуралізмі: пояснення художнього твору як індивідуального мовлення, тобто в основі твору лежить притаманна йому причина, закорінена в законах мови як певної системи структурних відношень.

Інтенціональність (лат. *intentio* – намір, прагнення) – одне з основоположних понять феноменології Е.Гусерля, що позначає властивість свідомості й мови сприймати, усвідомлювати й найменувати предметний світ. І. в теорії літератури (за Р.Інгарденом) – специфічна здатність літературного твору бути відмінним від реального та ідеального предмета самостійним, своєрідним утворенням, спрямованим на цілісність і завершеність.

Інтерпретація (лат. *interpretatio* – тлумачення, роз'яснення) – дослідницька діяльність, пов'язана з тлумаченням змісту, смислу літературного твору на різних його структурних рівнях через співвіднесення з цілістю вищого порядку: елементи твору співвідносяться з текстом і контекстом; увесь твір – із суспільно-культурним життям; з творчістю письменника, літературної школи, напряму, періоду. І. – ключове поняття герменевтики.

Інтертекст – виявлення в тексті літературно-художнього твору текстових фрагментів, що належать іншим авторам, творам з минулого чи сучасного літературного процесу. Одне з центральних понять постструктуралістської критики, запроваджене Ю.Крістєвою 1967 року.

Інтертекстуальність (лат. *inter* – між і текстуальність) – поняття, запроваджене Ю.Крістєвою для позначення феномена взаємодії авторського тексту з семіотичним культурним середовищем. Одне з основоположних понять постмодерністської теорії тексту як множини, мозаїки інших текстів (через цитування, алюзії, ремінісценції, запозичення, наслідування тощо). І. буває: *генетична, інтенціональна, іманентна, рецепційна*.

Інтуїтивізм у літературознавстві (лат. *intuitio* – уява, споглядання) – напрям досліджень, який абсолютизує інтуїцію як момент безпосереднього осягнення світу в діяльності творчої фантазії, а також в акті його естетичного сприймання та оцінки. Започаткований А.Бергсоном (праці «Матерія і пам'ять», 1896; «Сміх», 1900; «Творча еволюція», 1907).

Іронія (грецьк. *eiróneia* – прикидання) – художньо-стилістичний прийом, який полягає в невідповідності прямого смислу висловлювання його прихованому значенню і спрямовується на розщеплення будь-якої патетичної, серйозної завершеності. І. – головний креативний прийом постмодерної культури.

Істинна (поетична) мова – поняття гайдеггерівської концепції мови, що позначає її поетичну сутність – вираження буттєвої істини. Мова – сутність людської екзистенції, істинна мова (поезія) – сутність мови. І. (п.) м. – поняття теорії структурного психоаналізу Ж.Лакана, яке обґрунтовує концепції порожнього і повного мовлення.

Історія – поняття структуралізму, що позначає частину наративу – послідовне розгортання дій персонажів і «синтаксичні» зв'язки між ними, тобто подієвий порядок розповідання.

Історизм у літературознавстві – напрям у вивченні літератури, що оформився у ХУІІІ ст. в працях французьких і німецьких просвітителів, розроблявся низкою шкіл (культурно-історичною, порівняльно-історичною, соціально-історичною, шко-

лою історичної поетики, духовно-історичною, ін.) й означає дослідження мистецтва слова в контексті часу та визнання його змінності й розвитку залежно від історичної доби.

Історико-типологічний підхід – розгляд літературного явища одночасно в діяхронному та синхронному вимірі.

Історична поетика – розділ компаративістики, що досліджує еволюцію художніх засобів та їх систем, встановлює світові, регіональні й національні закономірності їх функціонування та динаміки.

Історико-функціональне вивчення літератури – дослідження рецепції творів читачем, критикою і суспільством, особливостей сприйняття ними письменників та художніх тенденцій у певному історичному часі та контексті.

К

Кардинальна функція (лат. *cardinalis* – головний) – поняття структурного аналізу на позначення такої смислової дії, яка відкриває, підтримує чи закриває альтернативну можливість, важливу

для дальшого розвитку дії (інша назва – «ядерна» функція).

Карнавалізація – термін, запроваджений М.Бахтіним для позначення видовищності, поліфонічності, гіперболізації, абсурдності, комічності та контрастності як текстових домінант; одна з особливостей рецепції, зорієнтована на відносність загальноновизнаних норм мислення й поведінки (ексцентричність, баламутство, панібратство, профанація).

Катарсис (грецьк. *katharsis* – очищення) – поняття, запроваджене Аристотелем у «Поетиці» для позначення естетичного переживання, що звільняє душу людини від лихих намірів за допомогою емоцій страху та співпереживання, зумовлених у реципієнта переглядом трагедії. У психоаналізі К. – психотерапевтична операція.

Каузальний детермінізм у літературознавстві (лат. *causa* – причина, *causalis* – причинний; лат. *determinare* – обмежити) – зумовленість літературного явища об'єктивними зовнішніми (позатекстовими) факторами.

Кількісний аналіз у літературознавстві – метод вивчення художніх явищ, передусім на формальному рівні, з метою встановлення їх своєрідності і типологічних збігів. Особливо активно застосовується в аналізі віршової мови. Відображений у працях С.Боброва, М.Гаспарова, В.Коробейнікова.

Класичний психоаналіз (грецьк. *psyche* – душа, *analysis* – розкладання) – авангардна теорія, що сформувалась у працях З.Фрейда на межі ХІХ–ХХ ст. як дослідження психічного несвідомого (на відміну від класичної психології, котра вивчала сферу свідомості).

Код – термін лінгвістики і структуралізму, запроваджений Ф. де Соссюром (праця «Курс загальної лінгвістики», 1916) для позначення множини правил та обмежень, які забезпечують функціонування мовленнєвої діяльності природної мови, оскільки мають конвенційний характер, тобто відомі всім мовцям. Художній текст є зоною перехрещення К. У теорії літератури розрізняють К.: *герменевтичний, семантичний, символічний, код дії, культурний код* (Р. Барт).

Коллективне неусвідомлене (несвідоме) – структурний рівень людської психіки в аналітичній теорії Юнга, тобто психічна спадщина людської еволюції, наявна в психічній структурі кожної людини. Зміст К. н. становить собою сферу інстинктів та архетипів і виявляється в образах і формах, характерних для різних народів та епох.

Компаративістика, компаратистика (від лат. *comparatives* – порівняльний) – порівняльне вивчення фольклору, національних літератур, процесів їх взаємодії, взаємовпливів на основі зіставно-історичного підходу, що склалося в середині ХІХ ст. у Німеччині (праці Т.Бенфея) й отримало широкі визнання в Європі та світі. Представники: О.Веселовський, М.Драгоманов, І.Франко, М.Шашкевич, М.Конрад, В.Жирмунський, І.Неупокоева, Д.Наливайко та ін.

Компонент (лат. *componens* – той, що складає) – будь-який елемент твору, наділений композиційною функцією. Одне з понять системного аналізу.

Конкретизація, або реалізація – різновид читання, за якого охоплюється текст як цілісність і бага-

тозначний досвід. Проблему К. розглядали Р.Інгарден, В.Ізер у своїх теоретичних концепціях.

Конотація (лат. *con* – разом, *notare* – позначати) – непрямий, вторинний спосіб позначування предмета або явища.

Консистенція тексту – термін, запроваджений В.Ізером для позначення процесу читання тексту в логічній послідовності його елементів, взаємопогодженості частин, їх стійкості, вибудованих уявою реципієнта.

Конструкт – елемент структури складних полісемантичних образів.

Конструктивний метод тлумачення (лат. *constructio* – побудова) – метод в аналітичній психології Юнга, за допомогою якого продукт несвідомого розглядається символічно задля осягнення його повного (цілісного) смислу. Використовується в психоаналітичному літературознавстві як спосіб інтерпретації.

Контекст (від лат. *contextus* – з'єднання, зв'язок, зчеплення) – 1) мовні, культурні, історичні, суспі-

льно-політичні реалії, які зумовлюють певну інтерпретацію конкретного тексту і визначають їх комунікативну якість; 2) текстуальне оточення, яке оптимально реалізує функції кожного елемента і компонента тексту.

Контент-аналіз у літературознавстві (від. англ. *contens* – зміст) – вивчення змісту художніх творів через з'ясування їх якісних ознак, котрі зводяться до числових показників і моделюються. Мета К.-а. – простежити зв'язок між кількісними і якісними рівнями тексту. Умови К.-а.: достатня формалізація і репрезентативність аналітичної вибірки.

Концепція (лат. *conceptio* – поєднання, сукупність) – розгорнута система поглядів, викладена з наміром уникнути логічних суперечностей у тлумаченні проблеми чи явища. Літературознавець виробляє власну естетичну К. художньої творчості або визнає вже існуючу (чужу); письменник також вибудовує певну К. дійсності, героя, творчості. К. (або концепт) – це також і головний задум твору, провідна ідея наукової праці.

Концепція об'єднуючого символу – в юнгіанстві та психоаналітичному літературознавстві теорія

про походження універсальних духовних величин (міфу, релігії, мистецтва) зі сфери неусвідомленого з властивою для неї об'єднувальною символізацією.

Кореляція (лат. *co* – префікс на позначення об'єднання, сумісності та *relatio* – відношення) – співвіднесення процесів творення, виникнення та сприймання художнього твору; один із механізмів оцінки й інтерпретації через «діалог» дискурсів автора й читача.

Критерії оцінки літературно-художнього твору (грецьк. *kriterion* – мірило, засіб судження) – система засобів (принципів, зразків, норм, канонів, аргументів) для визначення своєрідності художніх творів, оцінки їх естетичної досконалості чи недосконалості, належності до сфери мистецтва; підстава естетичного судження. Основними К. о. є наявність естетичного смаку і розуміння законів мистецтва. Різні дискурси виробляли свої К. о.: позитивістський – зрозумілість, доступність; соціологічний – правдивість, ідейність, народність, єдність змісту і форми; неомарксистський – критерії-передумови художності і критерії-ознаки художності;

естетичний – оригінальність, характер новаторства, міра традиціоналізму, модерності.

Культурний канон (грецьк. *kanon* – норма) – система установлених нормативних зразків, що є основою культурної традиції; свідомий мистецький світогляд епохи.

Культурно-історична школа, або «позитивістська», «соціологічна» – напрямок літературознавчих досліджень, що виник у середині ХІХ ст. у Франції на ґрунті історичного мислення й осмислював художній твір як «органічну фіксацію «духу» народу в різні історичні моменти його життя, обстоював каузальний детермінізм творчості – її зумовленість позамистецькими причинами, як-от: «раса» (вроджений національний темперамент), «середовище» (природа, клімат, соціальні обставини), «момент» (досягнутий рівень культури, традиція); досліджував твір у культурно-історичному контексті його доби. Представники: І.Тен (праці «Критичні дослідження», «Філософія мистецтва», «Історія англійської літератури») і його послідовники Г.Лансон, Г.Гетер, Г.Брандес, Ф.Брюнетьер, В.Шерер, П.Хмельовський, Ф.Вольман, О.Піпін, М.Тихонравов, М.Петров, М.Драгоманов та ін.

Л

Лібідо (лат. *libido* – бажання, потяг) – у класичному психоаналізі: енергія сексуальних інстинктів; в аналітичній психології: універсальна психічна енергія, інтенсивність психічного процесу, що виявляється як бажання чи імпульс і є природною потребою організму.

Лінгвістика тесту, або Транслінгвістика – галузь сучасного мовознавства, що вивчає категорії тексту – текстотвірні засоби і змістові категорії, визначає їх своєрідність, досліджує зв'язки і взаємодії, даючи можливість усвідомлювати закономірності організації текстів у певних літературних жанрах, з'ясовувати питання поезики тощо.

Літературознавство – комплекс наукових дисциплін про сутність та функціонування в суспільстві художньої літератури; система наукового знання про літературу.

Літературознавча методологія (грецьк. *methodos* – шлях дослідження, *logos* – слово) – система методів, які використовуються в науці про літературу; теоретичне осмислення суті цих методів, їх ев-

ристичних можливостей, умов ефективного використання. Л. м. є основою функціонування шкіл і напрямів у літературознавстві, вона оформлюється в їх теоретичну концепцію.

Логоцентризм (грецьк. *logos* – слово) – вияв класичної філософської традиції, згідно з якою існує глибинний внутрішній смисл буття в цілому та всіх його окремих об'єктів, подій тощо; дискурс, заснований на ідеї всепроникного Логосу (концепції «присутності»), за яким буття – іманентно логічне, закономірне, підпорядковане лінійному детермінізму (загальній причинній зумовленості). Обґрунтував поняття Ж.Дерріда (праця «Про граматику», 1967).

М

«Мандрівні» сюжети – у теорії літературних заповичень: сюжети казок, байок, пісень, творів письменства, які начебто переходять від народу до народу. Теорію «М.» с. розробив Т.Бенфей.

Маргінальний (маргінес) (лат. *margo* – край, межа) – те, що перебуває поза центром, периферійне явище. Поняття культурології, яке характеризує

феномени «неканонічного» типу. У постструктуралізмі, деконструктивізмі – важливе поняття на означення *особливого* зі своїми законами і взаємозв'язками.

Марксистське літературознавство – вивчення художньої літератури з погляду соціально-політичної зумовленості, через ідеологічне заангажування, діалектичну єдність формально-змістових чинників. Представники: Е.Берштайн, Д.Лукач, А.Грамші, А.Лефевр, Ю.Габермас, А.Альтюсер. Література поставала як форма суспільної свідомості й виконувала ідеологічну функцію.

Маскулінність (лат. *masculinus* – чоловічий) – соціопсихологічний вияв екстравертності, активності, незалежності, самодостатності, які традиційно пов'язують із чоловічим стилем життя і поведінки.

Металінгвістика (грецьк. *meta* – через, після; фр. *lingvistique*, від лат. *lingua* – мова) – наука, яка досліджує діалогічні відношення в літературі та інших сферах комунікації; трактує висловлювання як індивідуальну, авторську та значеннєву позицію мовця, досліджує його вислови щодо інших мовців, характеризує зв'язки між висловлюван-

нями. Розвинув науку М.Бахтін (див. Теорія діалогізму).

Метамова – термін, запроваджений Російською формальною школою для позначення мови (тексту, дискурсу), яка утверджує, описує, пояснює, виявляє іншу – природну – мову. Про існування М. точаться дискусії в сучасному літературознавстві.

Метатекст – цілісний, завершений літературно-художній твір, єдність артефакту й естетичного об'єкта; текст, із яким співвідноситься конкретний текст, на якому він «відчитується».

Метафізика присутності – поняття, що характеризує хисткість логоцентричного дискурсу в питанні про «істинну присутність» (Бога, Абсолюту, джерела, *aghe*, *telos* тощо) до і після реального буття й розцінюванні самого буття (історії) як падіння у владу мови та знака і «відсутність».

Метод вільних асоціацій – основа класичного психоаналізу: дослідження сновидінь, психічних станів на основі аналізу вільного асоціювання суб'єкта, в процесі якого витіснені неусвідомлені уявлення трансформуються у свідомість. Поняття

використовує психоаналітичне літературознавство.

Метод у літературознавстві (грецьк. *methodos* – шлях дослідження і пізнання) – спосіб організації практичного і теоретичного освоєння дійсності, зумовлений закономірностями відповідного об'єкта; система операцій і принципів, спрямована на дослідження літературного твору як певного концептуального явища; назва наукової школи (наприклад, біографічний метод).

Міграційна школа, або школа запозичень – науковий напрямок фольклористичних досліджень, який сформувався в середині ХІХ ст. на ґрунті позитивізму й доводив подібності в художній творчості різних народів міжнаціональними культурно-історичними контактами (запозиченнями), міграціями сюжетів та образів. Представники: Т.Бенфей (орієнталістська теорія), О.Піпін (контактологічна теорія), Ф.Буслаєв, О.Веселовський, В.Міллер та ін. М. ш. опонувала міфологічній школі.

Міф (грецьк. *mytos* – слово, переказ) – історично перша світоглядна форма відображення дійсності, в якій художнє, моральне, пізнавальне, практично-

перетворююче освоєння світу дане в синкретичній, взаємно опосередкованій єдності. М. – один із найпоширеніших термінів архетипної критики і структуралізму.

Міфема – використання в літературі імен, реалій та фактів міфологічної генези з метою викликати смислові асоціації, алюзії.

Міфологема – використання в літературному творі міфологічного сюжету, сюжетної схеми, мотиву як структурного осердя.

Міфологічна школа – науковий напрямок у фольклористиці та літературознавстві ХІХ ст., що вивчав міфологію як джерело національних культур, передусім усної народної творчості. Представники: Я.Грімм (праця «Німецька міфологія», 1835), А.Кун, М.Мюллер, М.Бреаль, О.Афанасьєв, Ф.Буслаєв, О.Міллер, О.Потебня.

Мова/мовлення – поняття структурної лінгвістики й структуралізму, за яким мовна діяльність як сукупність знаків передбачає два аспекти: кодифіковану мову як систему правил; мовлення – індивідуальний варіант мовленнєвої діяльності, що є

засобом спілкування (Ф. де Соссюр), «індивідуальним актом вибору та актуалізації» (Р.Барт).

Модель (лат. *modulus* – міра, знак) – речова, знакова або мислима система, що відображає принципи внутрішньої структури, функціонування й характеристики об'єкта пізнання. М. у літературознавстві: зображення, структура яких є певним аналогом літературного явища або процесу, але передається як науковий текст, схема, система знаків.

Моделювання – актуальний для структуралізму, семіотики й теорії інформації метод дослідження, метою якого є створення моделі цілого об'єкта студії.

Модернізм у літературознавстві (фр. *moderne* – сучасний, найновіший) – новітній напрям дослідження літератури, за яким літературно-художній твір розцінюється як явище відносно метафізичне, системно-цілісне, з певною структурною організацією, ірреально-інтуїтивне, спонтанно спродуковане культурним розвитком; творчість по трактується як самозречене піднесення особистості, активізація її душі й інтуїції, наближення до всеося-

жного і вічного. Представники: Ф.Ніцше, О.Шпенглер, А.Бергсон, Т.С.Еліот.

Ж

Жад-Я – поняття класичного психоаналізу для позначення психічного утворення, яке формується під впливом сімейного, а згодом – цілісного культурного виховання (національних традицій, вимог соціального середовища тощо).

Жапням у літературознавстві – один із шляхів розвитку теоретичної думки певного історичного періоду, що виробляє свій власний дослідницький контекст (методологію, дискурс) і, як правило, характеризується наявністю в його структурі кількох шкіл; теоретико-літературне прямування. Наприклад: історичний Н. презентують культурно-історична, порівняльно-історична та ін. школи.

Жаратив (лат. *narrare* – мовленнєвий акт) – поняття постмодерного дискурсу, що виражає процесуальність самореалізації як вербальний виклад, тобто як спосіб буття тексту, котрий повідомляється. У структуралізмі розповідний текст характеризується Н. як розповіданням, що містить у собі істо-

рію (послідовність подій) та дискурс (оповідь про них).

Наративний спосіб пізнання – спосіб осмислення, що ґрунтується на процесуальності самореалізації, послідовності біографічної історії, на вираженні домінуючої частини буквального життєвого досвіду. Метою Н. с. п. є вироблення певної концепції (людини, явища), яка виражає індивідуальну (біографічну) міфологію і протиставляється парадигматичному пізнанню.

Наратологія – теоретична дисципліна, яка вивчає сукупність загальних тверджень розповідних жанрів, систематизує типи розповідності та структуру сюжетів. У своєму розвитку Н. пройшла три періоди: *деструктуралістичний* (до 1960 р.), *структуралістичний* (1960–1980 рр.), *постструктуралістичний*.

Наратор (фр. *narrator* – мовець, розповідач) – у розповідному тексті: «голос», який промовляє, відповідає за акт мовлення, оповідаючи про подію «правдиву історію». Н. – частина текстуального світу.

Народництво в літературознавстві – течія позитивістського літературознавства ХІХ – початку ХХ ст., що ґрунтувалася на ідеях просвітництва й національного ренесансу, наголошувала утилітарні функції мистецтва, його служіння «соціальної дійсності», нехтувала художністю. В Україні виявилася в працях М. Драгоманова, І. Білика (Рудченка), С. Єфремова та ін.

Наслідування – різновид літературної взаємодії, за якого митець переймає від іншого митця засоби художнього творення, окремі прийоми або цілі жанрово-стилістичні комплекси, тобто розцінює чужий твір або його елементи як модель для власної творчості. Поняттям Н. послуговуються компаративістика, школа рецептивної естетики, постмодернізм та ін.

Некласичне естетичне – уявлення про чуттєве пізнання, коли естетичним вважається піднесене, діонісійське, тобто стихійна могутність індивідуальних поривів і пристрастей. На основі Н. е. у ХХ ст. утверджується некласичне бачення світу – концепція буття як хаотичного, абсурдного, позбавленого вищого смислу.

Неоміфологічна школа, або ритуально-міфологічна – науковий напрямок новітнього часу, який принципово по-новому (порівняно з міфологічною школою ХІХ ст.) вивчає сутність і значення міфу в культурі в цілому й окремо у фольклорі та літературі: міф як ритуальний знак та архетип; міф як засіб вирішення проблем сучасності; міф як нарація і форма; міф як мовлення тощо. Школа має два розгалуження: ритуальне (Дж.Фрейзер та ін.), юнгіанське (К.Г.Юнг та ін.). Представники: Д.Ветсон, М.Бодкін, Н.Фрай, К.Леві-Стросс та ін.

Неопозитивізм у літературознавстві – об'єктивістське вивчення мистецтва слова крізь призму правдоподібності зображеного, його утилітарного значення, виховуючих і формуючих можливостей. Н. заявив про себе в кінці ХІХ ст., має своїх прихильників досі. Представники: Е.Золя, А.Річардс, М.Дессуар, Т.Монро, Л.Вітгенштайн, Б.Расел, ін.

Неориторика, або Нова риторика – напрямок у літературознавстві другої половини ХХ ст., в основі якого лежить розуміння твору як висловлення. Н. досліджує умови, форми та засоби ефективного впливу тексту на адресата; ототожнюючи твір з повідомленням, розробляє напрямки розвит-

ку дискурсу (мовленнєвого викладу тексту) – через увиразнення структурних рівнів, використання наративних фігур і комплексів, риторичні фігури. Представники: Х.Перельман (запропонував назву «Н. р.» у праці «Теорія аргументації»), Р.Барт, Ц.Тодоров, Ж.Дюбуа, Ф.Пір та ін.

Несвідоме – головний об'єкт дослідження психоаналізу, котрий структурує психіку людини поза її свідомою зоною. За Фройдом Н. – це сфера сексуальності, за структуральним психоаналізом – формотворча порожня структура, яка впорядковує або позначає смисли, але сама позбавлена раціонального смислу.

«Нова критика» (англ. *New Criticism*) – англо-американська школа в теорії літератури 20–50-х рр. ХХ ст., яка обстоювала «автономність» літературного твору як твору мистецтва, обґрунтовуючи його «органічну єдність», «опірність парафразуванню», притаманне йому «іронічне використання мови» та необхідність «докладного читання» (*close reading*). Зародилася в модерних концепціях літератури Т.С.Еліота (праці «Традиція та індивідуальний талант», 1919; «Функції літературної критики», 1923). Представники: І.Річардс, В.Емпсон, ін.

Новий історизм (англ. *New Historicism*) – напрямок теоретико-літературних досліджень, що виник у 80-х рр. ХХ ст. і береться реконструювати літературні тексти як історичні об'єкти, використовуючи такі методи та засоби вивчення, як увага до економічного й історичного контексту культури, зосередженість на інтертекстуальності текстів та дискурсів, відкидання моделі вульгарного марксизму, сприйняття елементів структуралізму та деконструктивізму. Представники: С.Грінблат, Дж.Файнмен, Дж.Гольдберг.

О

Образ – ірраціональний продукт, витвір неусвідомленої діяльності фантазії, що раптово спливає у свідомості як видіння чи марення, але не має патологічної зумовленості. У теорії літератури традиційно О. – це модель, одиниця художнього пізнання. У новітніх концепціях (структуралізмі, постструктуралізмі) поняття «О.» витісняється поняттям «знак».

Означник (фр. *signifiants*) – за Ф. де Соссюром, те, що в знакові доступне для сприймання (зорового,

слухового), тобто графічна (пластична) чи звукова композиція.

Означуване (фр. *signifiens*) – смисловий зміст знака, переданий означником як посередником. «Означник – це звукова передача ідеї, означуване – це мисленневий еквівалент означника» (Е.Бенвеніст, «Загальна лінгвістика»); концепція знака як опозиції означника та означуваного відкриває «можливість мови як безперервної вільної гри» (Ю.Крістева).

Опис – принцип наукового вивчення літературно-художнього твору, який полягає в констатації особливостей твору на формальному рівні: мовленневих одиниць, зображених предметів і дій, композиційних скріплень; фіксуванні даних, одержаних шляхом спостереження.

Опозиція – у структурально-семіотичних дослідженнях відношення, внаслідок якого термін набуває своєї значущості і свого значення щодо іншого терміна чи серії термінів.

ОПОЯЗ (Общество [по изучению] поэтического языка) – група вчених – Б.Ейхенбаум, Ю.Тинянов,

Б.Томашевський, Р.Якобсон, В.Жирмунський, котрі намагалися вивчати літературу як іманентне явище, розглядаючи історію мистецтва як еволюцію стилів, зорієнтовану на постійне оновлення неминуче старіючих художніх форм; «структуралістична тенденція» радянського літературознавства.

Оцінка літературно-художнього твору – встановлення, фіксація, усвідомлення художньої цінності (ваги) твору. Структура оцінного акту: суб'єкт оцінки (реципієнт), предмет оцінки (твір, творчість), основа оцінки (естетичний смак, естетичний досвід, знання), оцінка (принципи).

П

Парадигма (грецьк. *paradeigma* – приклад, взірець) – у мовознавстві: сукупність мовних елементів одного ряду на підставі встановлених критеріїв: парадигма відмінка, числа, роду; у літературознавстві: 1) П. контекстів – всі форми використання конкретної лексеми у творі (творчості) автора (школи тощо); 2) уся система поглядів, думок, концепцій, тенденцій – філософських, естетичних, соціальних тощо, які характеризують кон-

кретний історичний період: П. світоглядна, соціокультурна тощо; 3) естетична П. – художня система (поетика) напряму, що характеризує його дискурс на семантичному, синтаксичному, прагматичному рівнях.

Парадигматичний спосіб пізнання – побудова теоретичної моделі об'єкта пізнання на основі узагальнення та абстрагування від індивідуального досвіду. Доповненням до П. с. п. є наративний спосіб пізнання.

Патріархат (грецьк. *pater* – батько, *arxe* – влада) – останній період в історії первіснообщинного ладу, що прийшов на зміну матріархату й характеризувався веденням родоводу по батьківській лінії, головною роллю чоловіка в господарстві, суспільстві, сім'ї, його владністю над жінкою. Термін П. набув поширення в англо-американській феміністичній критиці другої половини ХХ ст., якою потрактовується як наслідок соціокультурної концепції чоловіка і жінки, заснованої на біологічному (статевому) поділу людей. В уявленні феміністичної критики, сім'я – первинна модель та інституція П., а чоловіче й жіноче співвідноситься як такі бінарні

опозиції: добро – зло, сила – слабкість, володар – раб, влада – покірність та ін.

Лисьмо – фіксація розчленування потоку мовлення на слова, звуки і барви. У більш широкому смислі – фіксація загального розчленування в роботі психіки, свідомості, культури.

Лобутова мова – за М. Гайдеггером, мова, котра протистоїть істинній мові (вираженню істини буття): говоріння, розмова без істини.

Поетика (грецьк. *poietike* – майстерність творення) – сукупність усіх компонентів твору в їх функціях та взаємодії, спрямованість на формування цілісного та завершеного художнього об'єкта; «творча лабораторія» майстра слова.

Позитивізм у літературознавстві (фр. *positivisme*, від лат. *positivus* – позитивний) – напрям у літературознавстві другої половини XIX ст., що оперував конкретними об'єктами дослідження, виокремленими через опис і систематизацію; розвинувся у двох течіях: *сцієнтична* (прагнула до віднайдення та формування універсальних законів літературного розвитку, визнавала літературний детермінізм;

на її ґрунті утворилася культурно-історична школа); *філологічно-фактографічна* (досліджувала літературні форми та жанри в історичному контексті; сформувала школу літературного еволюціонізму).

Порівняльний метод (підхід) у літературознавстві – один з основних методів наукового вивчення літературно-художніх творів, котрий встановлює *спільне, особливе та окреме* в об'єктах одного ряду, в закономірностях їх розвитку. Різновиди П. м.: 1) *зіставний підхід* – просте встановлення суті різних об'єктів; 2) *типологічний підхід* – пояснення подібностей однаковими чи схожими умовами генези та розвитку; 3) *генетичний підхід* – пояснення близькості явищ спільністю походження; 4) *контактологічний підхід* – пояснення подібностей рецепцією, взаємовпливами досліджуваних об'єктів.

Порівняльно-історичний метод – див. **Компаративізм**.

Постколоніалізм (англ. *postcolonialism*) – термін для позначення теоретичної та критичної методології, що використовується при аналізі культури

(літератури, політики, історії тощо) колишніх колоній європейських імперій. П. використовує здобутки культурології, фемінізму, психоаналізу, деконструктивізму, нового історизму, марксизму тощо. Представники: Е.Саїд, Г.Ч.Співак, Г.Бгабга.

Постмодерн (лат. *post* – після, фр. *moderne* – сучасний; буквально *після сучасності*) – поняття, яке визначає новий культурний стан, що утверджувався на запереченні раціоцентризму епохи Модерну.

Постмодернізм (англ. *postmodernism*) – дослідження художньої літератури через такі її ознаки, як фрагментарність, іронічність, переосмислення жанрово-видових канонів, карнавальність, гру, нестандартні мовленнєво-дискурсивні коди, на ґрунті новітньої філософії, еkleктики марксизму, фемінізму, постструктуралізму, постколоніалізму, часто – з виключно-провокативних позицій. Представники: Ф.Джеймсон, Р.Рорті, І.Гассан, К.Батлер, Д.Фоккема, Ю.Габермас, в Україні – Т.Гундорова, С.Павличко, Н.Зборовська, М.Зубрицька, ін.

Постструктуралізм – напрям у теорії літератури, який сформувався у 70-ті рр. ХХ ст., спрямовується на перегляд ідей структуралізму (структурної

методики аналізу тексту), висунув тезу про нестійкість природи значення та процесуальність означення, шукав маргінальні зони свободи, розхищував текстову системну цілісність. Для П. текстуалізований світ – єдина реальність, «автор» і «твір» – порожні поняття, читач постає «співджерелом» тексту. Представники: Р.Барт, М.Фуко, Ю.Крістева, Ж.Дерріда та ін.

Львівський лінгвістичний гурток (школа, коло) – семіотично-структуралістичний напрямок, який сформувався під впливом лінгвістичної теорії Ф. де Соссюра, феноменологічних ідей Е.Гуссерля та досягнень російського формалізму, наголошував на поліфункціональності знакових систем; літературу розцінював як форму мовної комунікації, у якій переважає естетична функція; у творі добачав два основні структурні рівні: мовний (звуки та значення), тематичний (мотиви, тематика, світ уяви); вважав, що історія літератури – це історія структури літературних творів та їх рецепції. Був заснований 1926 року. Представники: Я.Мукаржовський, Ф.Водічка, Л.Матейка, Й.Вашек та ін., деякий час до нього належали Д.Чижевський, Р.Якобсон, Р.Веллек.

Принципи аналізу літературного твору – основні тези прийнятої літературознавцем концепції художньої літератури, які спрямовують його літературно-критичну рефлексію щодо конкретних літературних творів. П. а. л. т. ефективно виконують евристичні функції, якщо вони узагальнюють істотні особливості художньої літератури як мистецтва слова з її родо-жанровим розмаїттям, а не впливають лише зі світоглядних позицій літературознавця. Трактування літератури як образного відтворення дійсності, котре характерне для позитивістського літературознавства, включає такі принципи: 1) художності; 2) правдивості; 3) ідейності; 4) історизму; 5) єдності змісту і форми. У структуралізмі й постструктуралізмі діють інші П. а. л. т.

Провіденційний тип творчості (лат. *providentia* – провидіння, передбачення) – тип творчості, за якого в основу твору покладено містичне провидіння як первинний та реальний досвід автора.

Прогрес (поступ) у літературі (лат. *progressus* – поступальний рух) – одне із загальносоціологічних понять, яке використовується в традиційному літературознавстві для характеристики історико-літе-

ратурного процесу, визнаючи висхідний розвиток змістових і формальних чинників літератури (вдосконалення образного мислення, естетичного освоєння світу, розширення і збагачення тематики, виникнення нових видів мистецтва, жанрів, засобів, урізноманітнення літературних напрямів тощо). Сучасне літературознавство визнає П. як постійну діалектику традицій і новаторства, діалог різних мистецьких напрямів і тенденцій, як ускладнення засобів творення художнього світу, за допомогою яких можна проникати в глибини духовності за будь-яких умов.

Проект – поняття теорії екзистенціалізму, яке позначає передбачення індивідом свого майбутнього, проектування себе в ньому через цілеспрямовану діяльність та акти вільного вибору, згідно з чим визнається людина як «продукуюча екзистенція», котра сама формує себе.

Психічне письмо – універсальне знакове письмо, яке не обмежується фонемно-графемним вираженням. Наприклад, письмо сновидінь. Теорію П. п. розробляв Ж.Дерріда, протиставляючи його логоцентричному й фоноцентричному.

Психоаналіз у літературознавстві – теорія інтерпретації, що ґрунтується на концепції З.Фройда про еволюцію людської думки як «психічного апарату», в структурі якого виявляють себе витіснені в підсвідоме бажання та інстинкти (передусім сексуальність), а творчість розглядається як свідомий акт, у якому сублімується «невдоволене» лібідо. Представники: З.Фройд, К.Г.Юнг, Ж.Лакан та ін. Юнг у психоаналізі виформував теорію архетипів, за якою літературно-художня творчість – це актуалізація «універсальних символів» (колективного несвідомого) у свідомості митця. Ж.Лакан розвинув теорію структурального психоаналізу, за якою творення літературне тотожне народженню слова (мови), а отже, художнє мовлення – це певна психічна дискурсія, яку й варто вивчати.

Психолінгвістична теорія О.Потебні – методологічне відгалуження психологічної школи, яке поєднує психологічний і лінгвістичний підходи до аналізу літературного твору, твердить про генетичну спорідненість слова й літературно-художнього твору, їх тотожну тричленну структуру: *зовнішню форму* (звуковий комплекс – мовленнєве оформлення), *внутрішню форму* (етимологічне значення

– образна система), *зміст* (тлумачення слова – ідейно-тематичний зміст).

Психологічна школа – напрямок літературознавчих досліджень, який трактує літературну творчість (і мистецтво в цілому) як сублимацію (перехід, трансформацію) авторської психології в художні образи, що таким чином стають моделлю ДУші, переживань, психіки самого творця; розглядає художню форму як засіб естетичного впливу на реципієнта, а саму рецепцію зводить до індивідуального психологічного бачення того, хто сприймає (тому твір – це «породження» читача). Представники: Е.Еннекен, В.Вундт, Е.Ельстер та ін., в Україні – М.Тулов, П.Аландський, О.Потебня, ін.

Психологічний тип творчості – тип творчості, за якого художньо втілюється матеріал із свідомого життя (письменника, суспільства), а результат творчості належить до сфери усвідомлюваного.

Психологія творчості – міждисциплінарна наука, що сформувалася на рубежі ХІХ–ХХ сс. на ґрунті психології, мистецтвознавства й соціології як самостійна галузь досліджень і вивчає процес виникнення (творення) художніх цінностей та їх рецеп-

цію. Основні методи П. т.: 1) інтроспекція (само-спостереження митця); 2) аналіз нотаток, рукописів автора твору; 3) спостереження за процесом творчості і сприймання; 4) анкетування; 5) експеримент; 6) експертна оцінка та ін.

Р

Раса – 1) у давньоіндійській поезиці: «добрий смак», естетична насолода, яку несе твір завдяки простоті й автологічній образності, традиційному (класичному, зразковому) сюжету, за яких відбувається співпадання «горизонту сподіваного» читача й інформації тексту; 2) в культурно-історичній школі: термін на позначення ментального світу митця і твору.

Редуктивний метод (лат. *reductio* – повернення) – в аналітичній психології: метод тлумачення, за яким продукт несвідомого розглядається не символічно, а семіотично – як знак або симптом основного психічного процесу; досліджується минуле як джерело бажань і потягів, котре програмує психічні процеси.

Регіональний підхід у літературознавстві – застосування філософських, науково-логічних понять *загального, особливого, окремого* при порівняльному вивченні літератур, встановлення особливостей, характерних для мистецтва слова певного регіону чи зони, але не притаманних усім літературам.

Реторика – 1) у структурально-семіотичних дослідженнях: система вторинних означників; 2) мистецтво організації конотацій мови; 3) наука, що вивчає засоби конотації, тропи, фігури мови (інша назва – реторична критика). Р. як наука вивчає спроможність дискурсу тексту переконувати реципієнта, ролі учасників комунікації, комунікаційні контексти, різновиди рецепції. Р. – інтердисциплінарна наука, яка запозичує методологію структуралізму, рецептивної естетики, деконструктивізму, психології, соціології, антропології та ін. Представники: В.Бут, В.Корбет, І.Річардс та ін.

Референт – предмет референції: об'єкт позамовної дійсності, який мається на увазі суб'єктом мовлення під час його висловлювання.

Референція – відповідність імені (назви) об'єктам дійсності (референтам, денотатам).

Рецептивна естетика, або Теорія рецепції (естетика сприймання, теорія сприймання) – напрямок літературознавчих досліджень, започаткований у кінці 60-х рр. ХХ ст. представниками Константської школи Г.Р.Яуссом та В.Ізером (концепція про «горизонти сподіваного»; феноменологія читання), котрий висуває активну роль читача в пізнанні та реалізації художнього тексту: значення твору – взаємодія між текстом і читачем, ефект досвіду, а не закодована інформація.

Рецептивна поетика – трактування поетики з погляду рецептивної естетики, згідно з яким зображально-виражальні засоби твору, елементи його структури проєктуються на реципієнта: є фізичною основою сприйняття, збуджують читацькі емоції, підтримують та активізують увагу, доносять авторський задум.

Рецепція (лат. *receptio* – сприйняття) – у психології: сприймання чогось; у літературознавстві: мистецьке запозичення ідей, образів, мотивів, сюжету

тів із творів інших письменників, за умови їх творчої трансформації.

Риторика (від грецьк. *rhetorike*) – наука про ораторське мистецтво, або красномовство (політичне, церковне, академічне, юридичне, побутове).

Рівні порівняльного дослідження – предмет аналітичної студії творів і літературного процесу в цілому: *ідейний*; *тематичний*; *ейдологічний* (імагологічний – розглядає традиційно-типове); *сюжетний*; *рівень художніх засобів*; *жанрологічний* (генологічний); *рівень порівняльної періодизації літератур*.

Різниця/розрізнення (фр. *difference/differance*) – терміни, якими Ж.Дерріда позначив властивість мови передавати різне (статичне) і відмінне (динамічне).

Російська школа формалізму – напрямок літературознавчих досліджень, що сформувався у 20-х рр. ХХ ст. в Росії й трактував літературу як цілісність, котра розвивається за своїми внутрішніми законами, обстоював автономність літературної критики. Представники: Р.Якобсон, П.Богатирьов,

Г.Винокур та ін. (Московський лінгвістичний гурток), В.Шкловський, Б.Ейхенбаум, О. Брік та ін. (ОПОЯЗ).

С

Самість – центральне поняття юнгівської аналітичної психології, що використовується для позначення феномену цілісної сутності психіки; архетип цілісності, який у сновидіннях, фантазуваннях, міфології та релігії виявляється у формі об'єднуючого символу. Позаособистісний вияв С. – Бог.

Світова література – поняття, що характеризує історичний розвиток літератур світу від початків словесності до сучасності і виявляє провідні закономірності цього розвитку. Термін запровадив Й.В.Гете 1829 року, висунувши ідею органічної єдності літературного процесу, його структурування через внутрішні зв'язки і взаємодії національними літературами.

Світогляд і творчість – соціологічне уявлення про визначальний вплив ідеологічних переконань митця на художню цінність творів та естетичну сутність художніх стилів, напрямів. Однак справедливим є те, що мистецька якість твору зумовлю-

ється естетичними уявленнями, які також структурують світобачення (світовідчуття, світоуявлення, світомислення).

Свобода – поняття екзистенціалізму, що означає «структуру людського буття», обмеженого Іншим (чужою свободою). Літературний твір, за Ж.-П.Сартром, – це взаємне посягання автора і читача на свободу Іншого.

Семантика (грецьк. *semantikos* – означальний) – мовознавча наука, що вивчає проблеми смислу, значення, тлумачення знаків і знакових виразів, окреслених предметною (екзистенціальною) та понятійною (інтенціальною) сферами. Одиниця С. – «сема» з відповідним граматичним і лексичним значенням. У художньому тексті С. слова набуває змістових та емоційно-оцінних конотацій (прироцень), зумовлених літературним контекстом (тропи). Літературознавча С. досліджує художні твори як цілісні явища в сукупності змістових (зміст і смисл твору, тематика, характери тощо) та формальних (сюжет, композиція, архітектоніка) характеристик стосовно реальної чи уявної дійсності. Мета С. досліджень: виявлення елементів тексту, встановлення їх структурних (місце у творі) та фу-

нкціональних (роль у творі, «міжелементні» відношення) особливостей; виявлення художньо-семіотичних ознак та рис художнього твору як явища культури. С. оформилася як літературознавча наука в працях В.Проппа, Л.Виготського, М.Бахтіна, новим етапом розвитку для неї став структуралізм. 1974 року було створено Міжнародну асоціацію С.

Семантичне поле – значеннева парадигма: 1) сукупність лексичних одиниць, об'єднаних спільністю понятійних, предметних чи функціональних характеристик, – С. п. лексико-семантичної групи; 2) смисловий чи змістовий комплекс конкретної (однозначної чи багатозначної) лексеми (слова) – С. п. лексеми (слова). Структура С. п. досліджується методами компонентного аналізу та синтезу.

Семіологія (грецьк. *semio* – знак, *logos* – слово, значення) – наукова дисципліна, яка вивчає знаки і знакові системи, з'ясовує їх принципові засади, природу, рівні; встановлює рівні дослідження: *синтагматичний* (відношення між знаками, їх мовна оперативність); *семантичний* (інтерпретація знаків і повідомлень); *прагматичний* (відношення між знаковими системами й інтерпретаторами). Основи С. заклали Ф.де Соссюр, Р.Якобсон, Я.Му-

каржовський, В.Шкловський, В.Пропп, М.Бахтін, К.Леві-Стросс.

Семіосис (фр. *semiosis*) – у структурально-семіотичних дослідженнях: процес означування; природна здатність людини продукувати значення та розуміти їх.

Семіотика – дослідницька методологія, що вивчає аспекти і чинники продукування й інтерпретації знаків та самого процесу означування. С. сформувалася на основі концепцій знака Ф. де Соссюра й Ч.Пірса. Усі сфери культурної діяльності вона трактує як системи знаків, розбудовані навколо культурного коду і процесу означування. С. аналіз поезії розвинули Ю.Лотман і М.Ріффатер, епосу – Російська формальна школа, Празький лінгвістичний гурток, Р.Барт, Ц.Тодоров та ін.

Семіотичне тлумачення – тлумачення психічних процесів як системи знаків, формалізованих на основі аналогії або скороченого позначення. Використовувалося класичним психоаналізом, в аналітичній психології витіснилося символічним тлумаченням, яке, крім мисленнєвого пояснення, визнає і містичне (незбагненне).

Сецесія (лат. *secessio* – акт виходу) – у мистецтвознавстві: термін для позначення специфічних, перехідних ситуацій в розвитку соціокультурної цілісності суспільства, естетичної «перервності» мистецького (зокрема літературного) процесу, переорієнтації на нові художні цінності. У європейській культурі С. складалася на межі ХУ–ХУІ сс., ХІХ–ХХ сс., ХХ–ХХІ сс., відзначалася вичерпаністю наративних і ненаративних практик, тлумачилася як «криза мистецтва», «крах культури», Апокаліпсис тощо.

Символічна техніка тлумачення – техніка, заснована на конструюванні або віднайденні та розумінні символів.

Синтагматичні відношення (грецьк. *syntagma* – разом побудоване) – відношення між словами, зумовлені лінійним характером мови та її здатністю до асоціативних зчеплень.

Синхроністичний спосіб тлумачення (грецьк. *synchronos* – одночасний) – акаузальний, без врахування причинно-наслідкових зв'язків; використовується для позначення містичного, незбагнен-

ного для розуму зв'язку між суб'єктивним уявленням та об'єктивним світом.

Синхронія – термін, запроваджений Ф. де Соссюром для характеристики стану мови на історичному відтинку, незалежно від еволюції в часі. Явище мовної С. вивчає синхронічна (статична) лінгвістика. У літературознавстві: С. – часовий зріз фактів, що аналізуються без уваги на їх генезу. Поняття С. важливе для типологічного методу порівняльного літературознавства, поєднання С. і діахронії притаманне історико-типологічному методу порівняльних досліджень.

Система (грецьк. *systema* – ціле, складене з частин; поєднання) – цілісність, внутрішня єдність якої зумовлена взаємопов'язаністю і взаємовизначеністю її складників. С. бувають *статичні* й *динамічні*; *закриті* (замкнені) й *відкриті* (незамкнені). Художня література – динамічна С., яка змінюється з часом; відкрита С., бо спрямовується на мінливу дійсність і піддається інтерпретації.

Системний підхід (метод) – напрям літературознавчих досліджень, за якого об'єкт розглядається як система, котра не тільки описується і осмислю-

ється, а пізнається через множину відношень між компонентами об'єкта (твору), встановлює закони художньої взаємодії.

Скриптор (лат. *scriptor* – той, хто пише) – поняття, що в постмодерністській естетиці заміняє традиційне поняття «автор» і виражає відмову від суб'єкта письма, деперсоналізацію фігури автора, зводячи його роль до «занотовувача».

Слід – термін Ж.Дерріди на позначення неприсутності, але водночас натяку на існування чогось.

Соціологічний метод – вивчення художньої літератури крізь призму соціально значущих ідеологічних функцій; відхилення естетичного фактора як другорядного; вимога суспільно-історичної заангажованості митця. Представники в Україні: В.Коряк, М.Доленго, Я.Савченко, Ф.Якубовський, О.Білецький та ін.

Способи порівняльного дослідження – історично-генетичний, історично-типологічний, контактологічний.

Сприймання творів художньої літератури – опосередкований естетичним досвідом конкретно-чуттєвий, емоційно наснажений процес осягнення тексту твору. Повноцінне С. т. х. л. складається тоді, коли реципієнт відтворює в уяві формально-змістову цілісність, художньо-стильову своєрідність прочитаного твору, ставить його в контекст творчості автора. У процесі С. т. х. л. активізуються читацький досвід, асоціативне мислення й уява реципієнта, осмислюється художньо-естетична доцільність твору, здійснюється початкова інтерпретація його компонентів і сенсу в цілому; осягаються співвідношення тексту, підтексту і контексту, позицій автора, оповідача, розповідача, ліричного героя, персонажів, їх багатоголосся. С. т. х. л. є основою критичної оцінки (завершеного логічного судження про твір); воно індивідуально-суб'єктивне, неповторне, варіантне.

Структура (лат. *structura* – побудова, порядок) – одиниця структурного аналізу, яка позначає сукупність внутрішніх зв'язків, внутрішню побудову об'єкта; модель, що характеризується цілісністю (підпорядкуванням елементів цілому, незалежністю цілого), саморегулюванням (внутрішнім функціонуванням правил в межах даної системи),

трансформацією (упорядкованим переходом з однієї підструктури в іншу) (Ж.Піаже). Елементи С. є її функціями (структуралізм).

Структура літературного твору – спосіб зв'язку між складовими частинами, компонентами твору як цілісного організму, система істотних відношень між ними. Уявлення про С. л. т. почали складатися ще в античності, кожен напрям і школа дають їй своє тлумачення й змістове наповнення. За Аристотелем, це співвідношення теми, фабули, перипетій, характерів, мовних засобів. За Гегелем, – смисл, зміст, внутрішня і зовнішня форма твору. За феноменологічною теорією Н.Гартмана й Р.Інгардена, – представлений світ; його естетичний вигляд; значення мовних форм; мовлення та звукопис. У структуралізмі – текст і підтекст.

Структуралізм у літературознавстві – напрям вивчення художньої літератури на основі системного підходу, згідно з яким текст осмислюється як властивість мови, сформована через її внутрішні зв'язки, символічні та дискурсивні відношення, рівні, бінарні опозиції тощо і прочитується через «знак», «код», «інтерпретацію». С. у л. сформувався на ґрунті структуральної поетики (розвинулась

у 20-х рр. ХХ ст.) у 60-х рр. ХХ ст., функціонує в науковому середовищі через кілька шкіл: французька (Ц.Тодоров, Р.Барт), англо-американська (Ч.С.Пірс, Ч.Морріс), психоаналітична (Ж.Лякан), соціологічна (Л.Гольдман) та ін. У 70-х рр. еволюціонував у постструктуралізм (Р.Барт, Ж.Дерріда, Ю.Крістева та ін.). С. у л. інтегрує знання антропології, семіотики, суспільних наук.

Структурна, або структуральна поетика – напрямок літературознавчих досліджень, започаткований у 20-х рр. ХХ ст., який з'ясовує універсальні правила виникнення, існування та функціонування художнього тексту, виробляє художню модель твору, осмислює текст як варіант її реалізації й інтерпретації; констатує ієрархічність текстових рівнів та «бінарність» (опозиційність) текстових категорій. Представники: Ю.Лотман, В.Топоров, Р.Барт, Ц.Тодоров, Ю.Крістева та ін.

Структурний психоаналіз – напрям постройдівського психоаналізу, розроблений Ж.Лаканом, що становить собою психоаналітично-лінгвістичну концепцію творчого процесу, проводить аналогію між несвідомим і мовою, коригування символіч-

них структур мовлення розцінює як терапевтичне втручання в неусвідомлені аномалії.

Суб'єкт/об'єкт у літературі – поняття феноменологічного літературознавства, зв'язок між суб'єктом та об'єктом як «ідеєю форми» та «формою» – інтенцією (прагненням до ідеалу) і реальним буттям.

Суб'єкт у літературі – наратор (оповідач, розповідач), ліричний герой, персонаж, якому приписується художнє мовлення (може бути елементом твору, надавати йому цілісності як «центр» висловлювання). Проблема С. дискутується в сучасному літературознавстві, котре висуває категорії децентралізації, маргінального, витісняючи системно-структурні уявлення про твір і текст; формується вчення про «текстовий суб'єкт» – самототожність тексту як зміст і вияв його об'єктивних відношень і взаємовпливів. Проблему С. у л. розробляли М.Бубер, М.Бахтін, Р.Барт, У.Еко, Ж.Дерріда, Ж.Лакан, К.Леві-Стросс та ін.; він є предметом розгляду антропології літератури.

Сублімація (лат. *sublimates* – піднесений) – фрейдівське поняття для позначення трансформації

сексуальної енергії (лібідо) в духовно-творчу сферу. Фройдівську концепцію С. розвинули Е.Кріс, М.Скура, М.Клайн, Г.Когут.

III

Шартуська школа – структурально-семіотичний напрямок літературознавчих досліджень, заснований Ю.Лотманом, що вивчав зміст і структуру різних моделюючих систем (література, релігія, міфологія, фольклор), семіотику культури в цілому. Т. ш. художньо-літературний твір розцінює як текст, котрий по-особливому передає інформацію, роблячи її надзвичайно потужною і насиченою за мінімального використання мовленнєвих засобів. Поетика тексту аналізується за такими принципами: 1) значення є першорядним у тексті; 2) зміст визначається іманентністю тексту; 3) аналізуючи твір, варто зважати на інші текстуальні системи (естетика, філософія), а потім вводити його в соціально-історичний контекст.

Швір – спосіб буття будь-якого виду мистецтва, окремий, завершений, цілісний духовний феномен, який має образну природу й певне матеріальне вираження, здатний нести естетичне пережи-

вання, збуджувати естетичні відчуття в людей. У творі розрізняють «зовнішній матеріальний об'єкт» (М.Бахтін), або *артефакт*, й *естетичний об'єкт*, котрий відкривається в процесі рецепції. Постструктуралізм розрізняє твір/текст: *твір* – архітектонічне ціле, єдність якого визначається єдністю смислової інтенції, певного відтворення дійсності, «образ світу», який грає комунікативну роль у культурі, спрямовуючись до певного адресата; *текст* – означувальна практика, структурація «культурних слідів», «поле методологічних операцій» (Р.Барт).

Твір літературно-художній – образна картина світу, витворена засобами мови, що становить завершене ціле і несе естетичний потенціал.

Текст (лат. *textum* – тканина, зв'язок, побудова) – відтворені на письмі або друком авторська праця, висловлювання, документи тощо; основна частина друкарського набору (без малюнків, приміток і т. ін.); у поліграфії – шрифт кеглем 20 пунктів (7,52 мм). У лінгвістиці другої половини ХХ ст.: Т. – будь-яка послідовність слів (знаків), зведена за правилами конкретної системи мови. У структуралізмі: Т. – це система знаків, позбавлена екзистен-

ціального чи аналогічного зв'язку зі значенням; детермінанти тексту – знак, код, дискурс.

Текстовий аналіз – концептуально-авангардистська стратегія аналізу, сформована в 70-х рр. ХХ ст. Р.Бартом, яка прагне подати текст як незавершений і відкритий процес виникнення та розвитку смислу шляхом поєднання постструктуралістської аналітики текстової структури й постмодерністської ідеї тексту як аструктурної «комбінаторної» нескінченності.

Текстуальність – термін структуралізму й деконструктивізму, який служить для опису умов письма, висвітлює тенденцію мови акумулювати значення тексту як буття-в-його-цілісності; містить у собі концепцію світу як тексту.

Телеоцентризм (грецьк. *teleos* – мета) – теорія доцільності; вчення, яке визнає наявність мети загального світового процесу та окремо взятих подій, визначеної абсолютною сутністю або внутрішніми факторами. Т. переосмислюється постструктуралізмом.

Теорія архетипів – започаткований К.Г.Юнгом і розвинений Е.Норманом, М.Бодкіним, Н.Фраєм та ін. погляд на мистецьку творчість як процес одухотворення архетипів (носіїв колективного несвідомого людей), їх розгортання і пластичне оформлення завдяки індивідуалізації психіки митця.

Теорія бінарності (лат.*binarius* – подвійний) – система пояснення сутності структурних відношень, що передбачають наявність двох протилежних елементів; основоположна теза структуралізму.

Теорія діалогізму (двоголосся) – започаткований М.Бахтіним погляд на літературний твір як плетиво дискурсів – мовлення суспільного й індивідуального, «чужого» і «свого»; визначення у творі одноголосих (монологічних) та двоголосих (діалогічних) висловлювань (двоголосся – інтертекстуальна ознака тексту).

Теорія єдиного потоку – погляд на цілісність нації і культури як незаперечний факт, не зважаючи на об'єктивне соціально-станове розшарування суспільства.

Теорія збочень – термін, утворений наприкінці 1980-х рр. для позначення літературної критики з проблем гендеру, сексуальності та суб'єктивності Т. з. походить від гомосексуальних студій, руйнує опозицію «нормальний»/«ненормальний». Її розробляли Є.Косовська Седгвік, Дж.Батлер, М.Ворнер, В.Кестенбаум.

Теорія іронії – погляд на знакові системи, зокрема філософію, художню літературу, започаткований Р.Рорті (праця «Випадковість, іронія, солідарність», 1989), згідно з яким піддаються сумніву і дискусії традиційні епістемологічні парадигми та дискурси, натомість наголошується вага і пошук індивідуального самовияву мислителя і митця (творчої особистості).

Теорія комунікації в літературознавстві – висвітлення лінгвістичних моделей комунікації – обміну інформацією між адресантом та адресатом в умовах взаємно зрозумілого коду. Р.Якобсон так моделює акт літературної комунікації: адресант, інформація, код, контекст, адресат, контакт, які разом зумовлюють значення тексту. Теорію розробляли Дж.Остін, Е.Бенвеніст, Дж.Сірл.

Теорія літератури (грецьк. *theoria* – спостереження, дослідження) – галузь наукового знання про сутність, специфіку художньої літератури як мистецтва слова, про засади, методи її вивчення, критерії оцінки літературно-художніх творів. Т. л. як самостійна літературознавча дисципліна сформувалася на початку ХІХ ст., існує як множина літературознавчих дискурсів, кожен із яких виробляє власну методологію і систему оцінок літературного твору.

Теорія наслідування, або мімезис (грецьк. *mimesis* – наслідування) – естетична теорія, згідно з якою митець у процесі творчості наслідує природу як творця всього суцього. Т. н. мала викривлене тлумачення, яке зводилося до настанови відображення дійсності у творах.

Теорія органістична, або теорія мімезису – концепція твору, згідно з якою він прирівнюється до органічної системи, має свої «органи», «структуру», «зв'язки», «функції», живе, подібно до істоти, в «материнському організмі» автора та в суспільстві, функціонує рівноправно і рівноцінно з будь-яким іншим об'єктом світу. Т. о. підтримували і розвивали Аристотель, Шеллінг та ін.

Теорія технологічна, або теорія фантазії – концепція твору, згідно з якою він вважається порождением суб'єктивно-людським, результатом творчого зусилля, практики (техне), котра передбачає вільний політ фантазії митця, не пов'язаний із матеріальним світом. Т. т. бере початок від учень Платона, підтримується структуралізмом, постструктуралізмом, деконструктивізмом у літературознавстві.

Теорія читацького відгуку – напрямок літературознавчих досліджень, який об'єднує різні американські школи, що зосереджують увагу на ролі читача та процесі читання під час інтерпретації текстів, висуває концепцію «ідеального читача», «поінформованого читача», говорить про часовий аналіз рецепції, її психоаналітичну змістовність тощо. Представники: Дж.Куллер, С.Фіш, Е.Гірма, Н.Голенд та ін.

Термін (лат. *terminus* – межа, кордон) – слово чи словосполучення, що співвідноситься з чітко окресленим поняттям певної організованої галузі пізнання (науки, мистецтва, суспільно-політичного життя тощо) і вступає в системні зв'язки з іншими подібними лексемами галузі.

Термінологія (лат. *terminus*, грецьк. *logos* – наука про терміни; слова-терміни; слова обмеженого вжитку) – сукупність термінів, котрі відповідають історично оформленим поняттям певної галузі науки і техніки, де ця сукупність утворює терміно-систему. Т. входить до словникового складу мови, представляючи мову науки.

Типологічний підхід (метод) у літературознавстві – вивчення фольклору й літературних фактів через встановлення спільних ознак поза генетичними або контактними зв'язками, дослідження співвідношення загального, особливого та окремого в художніх системах. Зародився в середині ХІХ ст., його розвинули представники антропологічної школи.

Типологія (грецьк. *typos* – відбиток, *logos* – слово, поняття, вчення) – зіставлення та класифікація предметів і явищ за певними диференційними ознаками, які встановлюються шляхом виділення опозицій.

«Тіло без органів» – поняття шизоаналізу, що виражає середовище чистої інтенсивності, яке протистоїть жорсткій структурній організації і поклика-

не зруйнувати стійку систему задля «пустого тіла» – простору, відкритого для різноманітного самоконфігурування (симуляції). У широкому значенні – поняття постмодерної філософії для позначення іманентного творчого потенціалу децентрованого семантичного середовища.

Трансцендентна функція (лат. *transcendens* – та, що виходить за межі) – поняття аналітичної психології, що означає появу і співіснування усвідомлюваного та неусвідомлюваного змісту у психіці людини.

Фаллоцентризм (грецьк. *phallus* – показник чоловічої статті) – усталений традиційно жорсткий дискурс, фундатором і суб'єктом якого є чоловік як символ творчої сили в культурі.

Фантазія (лат. *phantasis* – уява) – сукупність образів та ідей, пов'язаних зі сферою психічного несвідомого, що складають основу творчої діяльності. Юнг добачав у Ф. фантазми і фантазування.

Фантазми – комплекси уявлень, зміст яких не пов'язаний з об'єктивними реаліями.

Фантазування – різновид психічної діяльності, котра породжує образи та уявлення (Юнг); психічна діяльність людини, спрямована на символічне вдоволення несвідомого вияву бажань (потягу).

Феміністична критика – напрям літературознавчих досліджень другої половини ХХ ст., який займається реконструкцією жіночої історії та жіночої літературної традиції, феміністичною історіографією, ревізією патріархальних канонів та стереотипних уявлень, проблемою андрогінії та лесбійською традицією, природою жіночого тексту та жіночого відчитування тексту, руйнуванням патріархальних зразків мови, проблемою жінки в постколоніальній ситуації та в умовах культурного імперіалізму, пошуками альтернативної логіки та можливістью жіночої епістемології. Існує три школи Ф. к.: *французька, англо-американська, квебекська*. Представники: С. де Бовуар, Л.Ірігерей, Ю.Крістева, Г.Сіксу, К.Міллет, Е.Шовалтер, С.Губар, ін.

Феміністичний есенціалізм (лат. *essentia* – суть) – напрямок феміністичного літературознавства, згідно з яким жіночність зумовлена біологічно і не залежить від соціокультурного контексту, жіноча суб'єктивність, яка виражається у творчості, потре-

бує особливого тлумачення. Методологію висвітлюють праці Л.Ірігерей.

Феміністичний конструктивізм (лат. *constructio* – побудова) – напрямок феміністичного літературознавства, згідно з яким жіночність тлумачиться як особливе «гендерне тіло», пов'язане із соціально прищепленими культурними чинниками статі. Методологію Ф. к. висвітлюють праці Дж.Батлер.

Феномен (грецьк. *fenomenon* – те, що з'являється) – явище, єдине в своєму роді, взяте в цілісності, в єдності з його сутністю. У феноменології та екзистенціалізмі Ф. – це первинна, неемпірична, дана в інтуїції сутність, додосвідна структура, яка тільки й може бути предметом філософії.

Феноменологічна критика – методологія літературно-критичного аналізу, започаткована Р.Інгарденом, згідно з якою твір – інтенційний об'єкт, що оформляється у свідомості через акт читання, містить чотири рівні: 1) світ звуків і фонетичних утворень; 2) одиниці значення різного порядку; 3) багатозначність усіх аспектів світу, який розглядаємо з різних пунктів бачення; 4) об'єкти, представ-

лені у творі. Принципи Ф. к. використовували у власних концепціях Женевська школа літературної критики (Ж.Пуле, Ж.-П.Рішар, Ж.Старобінський), Константська школа рецептивної естетики (В.Ізер).

Фенотекст (грецьк. *phaino* – освітлюю) – поняття, запроваджене Ю.Крістевою для позначення ієрархічно організованого продукту, якому надається стійкий смисл. Ф. відображає вербальний рівень існування суб'єкта, він є плодом свідомості (на відмінну від генотексту).

«Філософія тіла» – постмодерністська філософська концепція, яка замість традиційного універсального метафізичного модусу людського існування («Буття») з його структурними опозиціями («Дух/Тіло», «Суб'єкт/Об'єкт») переорієнтовується на поняття «мати Тіло», котре розцінює як «зрощування Тіла і Духа».

Фінальний спосіб тлумачення (італ. *finale* – кінець) – аналітичний спосіб тлумачення, котрий джерелом психічної активності людини (митця) вважає мету, бажаний результат, спрямованість на нього.

Фонетичне письмо – письмо, що доносить інформацію (істину) через слово; логоцентричне письмо.

Фоноцентризм (грецьк. *phone* – звук, голос) – напрям у літературознавстві (від Платона до Гегеля), орієнтований на мовний зміст, котрий презентується звучанням текстів; передбачає тотожність, злиття позначення і позначеного, апологію письма і тексту. Деконструктивізм Ж.Дерріди викриває Ф. як ілюзію західної культури, переносючи акцент на текст – нестабільне середовище творення смислу, який постійно «вислизає».

Формальний метод у літературознавстві – вивчення художнього твору як органічної єдності змісту і форми з поглибленим аналізом формальної організації: поетичної мови, стилю, композиції, структури. Ф. м. започаткований у працях теоретиків мистецтва Г.Вельфліна, Е.Гансліка, О.Вальцеля. Представники: ОПОЯЗ, Празький лінгвістичний гурток, структуралізм, Тартуська школа.

Функції (лат. *functio* – виконання) – у структуралізмі: система оповідних елементів епічного тексту (наративу). Ф. бувають *радикальні* (виконують

головну роль) і *каталізуючі* (виконують допоміжну роль, розділяючи сюжетні вузли: уповільнення, умовчання, інтрига тощо).

Функція (лат. *functio* – виконання) – співвіснесення одного елемента цілісної структури з іншим, завдяки чому підтримується саме існування структури.

Функціональний характер оповідного тексту – структурна специфіка тексту, що полягає в розгортанні його смислового (подієвого) рівня.

Ц

Центр/децентр – бінарна опозиція, яку використовують постструктуралізм і деконструктивізм для переосмислення ієрархії традиційної системи культурних вартостей та системи мислення. М.Фуко відхиляє будь-яке існування Ц.: є тільки децентрування, постійний перехід від присутності до відсутності; Ж.Дерріда вважає, що єдина можлива функція Ц. – не диктат правил структури, а обмеження вільної гри з нею; Ж.Лакан наголошує, що людина не має Ц., а постійно балансує в парадигмі «Я – Інший».

Центризм – поняття постструктуралізму («логоцентризм», «фалоцентризм», «фоноцентризм»), що позначає локальні мисленнєві парадигми в діапазоні центр/маргінес із привілеями центру. Деконструкція та психоаналіз висунули поняття «децентрації».

Цілісність – поняття, що відображає певну завершеність, внутрішню єдність об'єкта, його відносну автономність, протиставленість оточенню, пов'язану з внутрішньою активністю; якісна своєрідність об'єкта, зумовлена притаманними йому специфічними закономірностями функціонування та розвитку. Поняття Ц. тлумачиться через діалектику частини і цілого, є головним компонентом системного підходу.

Ш

Шизоаналіз – теорія, розроблена в 70-х рр. ХХ ст. Ж.Дельозом і Ф.Гваттарі як перегляд психоаналітичної концепції бажання та марксистської теорії суспільного виробництва; вона пропонує лібідно-політичний аналіз культури й мистецтва, робить акцент на контркультурні випадки. Ш. говорить про деградацію творчої особистості в її утилітарній спрямованості до мети – аж до «хвороби розуму».

Шифтери (англ. *shifters* – перевідники) – термін, запроваджений Р.Якобсоном для позначення категорій, що містять елементи, котрі виявляють зв'язок повідомлення з актом мовлення, зокрема з мовцем та реципієнтом.

Школа О.Веселовського – умовна назва прибічників наукової методології О.Веселовського (1838–1906), засновника порівняльного літературознавства в Росії, котра спиралася на позитивістське осмислення повторюваності літературних явищ, зокрема добачала в цьому прояв постійного обертання літератури по замкненому колу. Представники: Д.Батюшков, Є.Анікін, Д.Петров, В.Жирмунський та ін.

Школа у літературознавстві – зорієнтоване на певну теоретичну (естетичну, філософську) концепцію угруповання науковців, що має своїх конкретних представників, відкрито маніфестує власні погляди, пропагує їх у наукових виданнях. Найменується за концептуальним, особистісним, географічним принципом. Наприклад: психологічна Ш., Ш. Веселовського, Тартуська Ш.

Я

Я – у психоаналізі: структурний елемент свідомості, котрий прагне контролювати всі психічні процеси. Крім «Я», класичний психоаналіз виділяє також «Воно» і «Над-Я».

ЯІнший – у феміністичній критиці: стереотипна патріархальна «різність» між чоловіком («Я») та жінкою, котра мислиться як «інша стать»; у психоаналізі: внутрішнє бажання самодоповнення і самоутвердження, що об'єктивно характеризує людську екзистенцію.

Рекомендована література

1. Агеева В. Жіночий простір: Феміністичний дискурс українського модернізму. К., 2003.
2. Барі П. Вступ до теорії: літературознавство та культурологія. К., 2008.
3. Барт Р. Избранные работы. Семиотика. Поэтика. Пер. с фр. М., 1989.
4. Бахтин М. Эстетика словесного творчества. М., 1975.
5. Білецький Л. Основи української літературно-наукової критики. К., 1998.
6. Бодріяр Ж. Симулякри і симуляція. К., 2004.
7. Будний В., Ільницький М. Порівняльне літературознавство : підручник. К., 2008.
8. Габермас Ю. Структурні перетворення у сфері відкритості: дослідження категорії громадянське суспільство. Пер. з нім. Львів, 2000.
9. Гаддамер Г.-Г. Герменевтика і поетика. Пер. з нім. К., 2001.
10. Галич О., Назарець В., Васильєв К. Теорія літератури : підручник. К., 2003.
11. Гарасим Я. Культурно-історична школа в українській фольклористиці. Львів, 1999.
12. Гейзінга Й. Homo Ludens. К., 1994.
13. Гендер і культура. Зб. ст. К., 2001.

14. Гнатюк М. Літературознавчі концепції в Україні другої половини ХІХ – початку ХХ сторіччя. Львів, 2002.
15. Гундорова Т. Післячорнобильська бібліотека. Український літературний постмодерн. К., 2005.
16. Гундорова Т. Проявлення слова. Дискурсія раннього українського модернізму. Постмодерна інтерпретація. Львів, 1997.
17. Деррида Ж. Письмо и различие. М., 2000.
18. Енциклопедія постмодернізму. К., 2003.
19. Зарубежная эстетика и теория литературы ХІХ–ХХ вв. Трактаты, статьи, эссе. М., 1987.
20. Зборовська Н. Код української літератури: Проект психоісторії новітньої української літератури. К., 2006.
21. Зборовська Н. Психоаналіз і літературознавство. К., 2003.
22. Зубрицька М. Ното legens: читання як соціокультурний феномен. Львів, 2004.
23. Іванишин В. Нариси з теорії літератури: навч. пос. К., 2010.
24. Квіт С. В межах, поза межами і на межі. К., 1999.
25. Квіт С. Основи герменевтики. – К., 1998.
26. Левчук Л. Західноєвропейська естетика ХХ століття. К., 1997.

27. Левчук Л. Психоаналіз: історія, теорія, мистецька практика. К., 2002.
28. Лексикон загального та порівняльного літературознавства. Чернівці, 2001.
29. Література. Теорія. Методологія. Пер. з польськ. К., 2006.
30. Літературознавча енциклопедія: У двох томах / авт.-уклад. Ю.І.Ковалів. К., 2007.
31. Літературознавчий словник-довідник / Р.Т.Гром'як, Ю.І.Ковалів та ін. К., 2006.
32. Ломброзо Ч. Гениальность и помешательство. Параллель между великими людьми и помешанными. К., 1995.
33. Мітосек З. Теорії літературних досліджень. Сімферополь, 2005.
34. Наєнко М. Історія українського літературознавства. К., 2002.
35. Потебня А. Теоретическая поэтика. М., 1990.
36. Рюс Ж. Поступ сучасних ідей. К., 1998.
37. Слово. Знак. Дискурс. Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст./За ред. М.Зубрицької. Львів, 2002.
38. Соссюр Фердинанд де. Курс загальної лінгвістики. Пер. з фр. К., 1998.
39. Тодоров Ц. Поняття літератури та інші есе. Пер. з фр. К., 2006.

40. Фізер І. Американське літературознавство: Історичний нарис. К., 2006.
41. Фізер І. Психолінгвістична теорія Олександра Потебні. К., 1993.
42. Франко І. Краса і секрети творчості. К., 1980.
43. Французская семиотика: От структурализма к постструктурализму. М., 2000.
44. Фрейд З. Вступ до психоаналізу. К., 1998.
45. Юнг К. Г., Нойманн Э. Психоанализ и искусство. К., 1998.

Додатки

1. Схеми

Етапи формування теоретико-літературного знання

античний	давній	новий	Новітній
V ст. до н.е. – V ст. накопичення теоретико- літературного знання в системі філософії	VI – XVIII сс. накопичення і систематизація теоретико- літературного знання в системі естетики	XIX – п. пол. XX ст. становлення самостійних літературознавчих дисциплін, оформлення шкіл у теорії літератури	др. пол. XX – поч. XXI ст. стрімкий розвиток теорії літератури як науки, паралельне функціонування багатьох дискурсів
Стародавня Греція; Стародавній Рим	Середньовічні Індія та Китай; європейське середньовіччя, Відродження, Бароко, Класицизм, Просвітництво	біографічний метод культурно-історична школа, порівняльно- історична школа, міфологічна школа та ін.	структуралізм, постструктуралізм, деконструктивізм, фемінізм, постколоніалізм, постмодернізм та ін.

Схема 1

Літературознавча методологія:
ієрархія понять

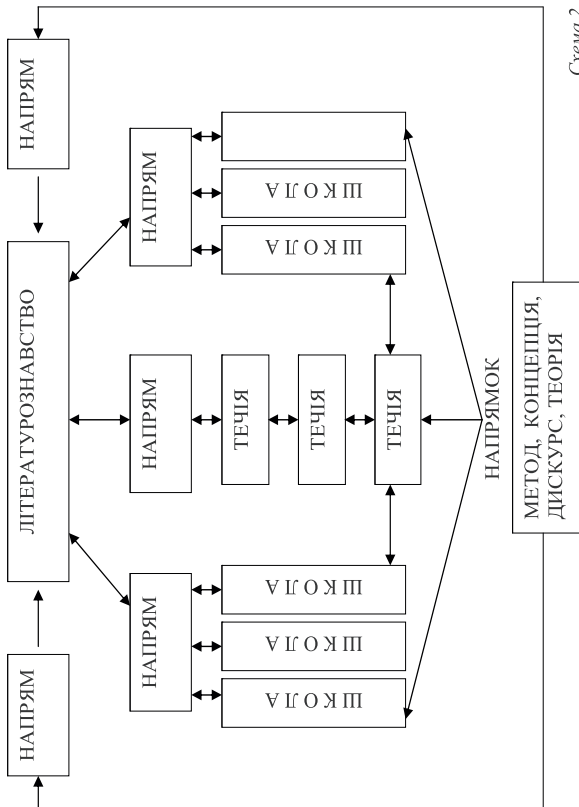
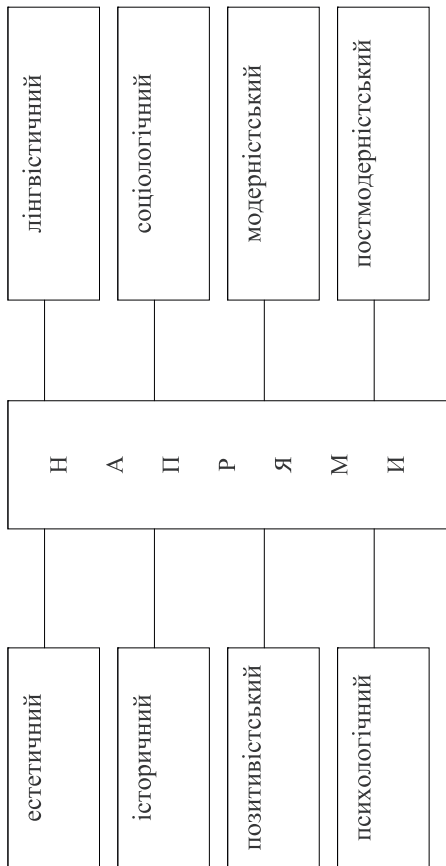

Схема 2

Методологічний розвиток теорії літератури

Теоретико-літературні дискурси ХХ століття
Концепція Марії Зубрицької
 (праця „Слово. Знак. Дискурс. Антологія світової
 літературно-критичної думки ХХ ст. (Львів, 2001))

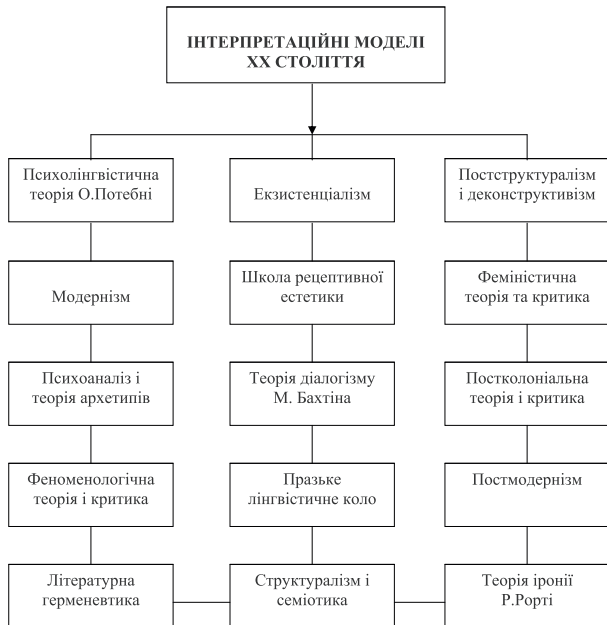

Схема 4

Психоаналітичне літературознавство: генезис і розвиток

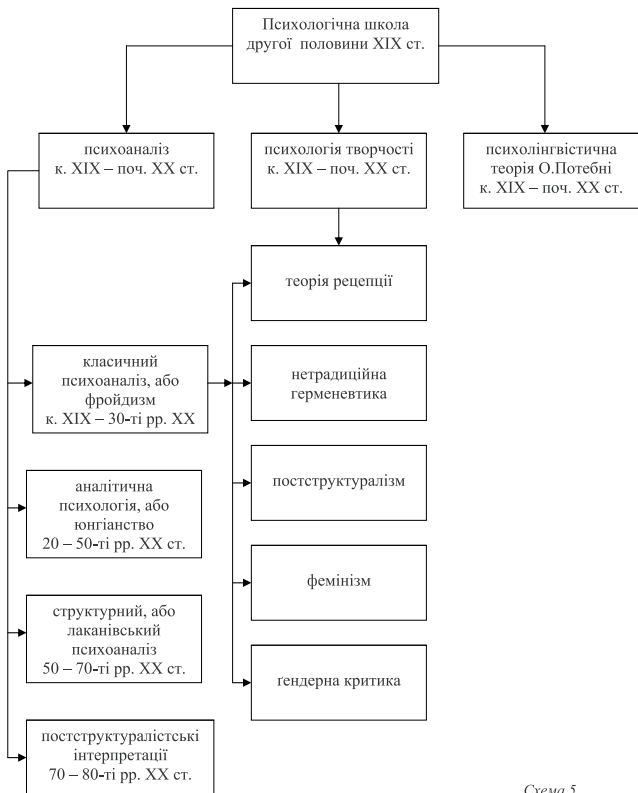

Схема 5

Феміністична теорія літератури

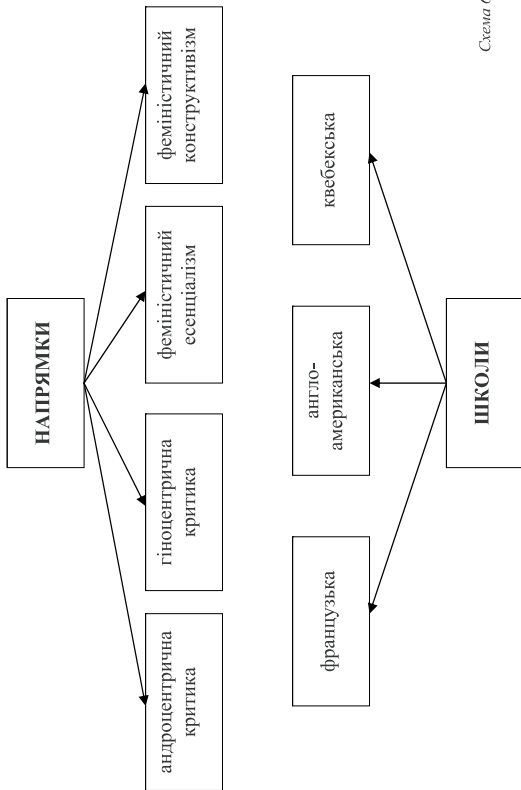

Схема 6

**Концепція розвитку
українського літературознавства
Леоніда Білецького (1882–1955)
(праця «Основи української літературно-наукової критики.
Спроба літературно-наукової методології» (Прага, 1925))**

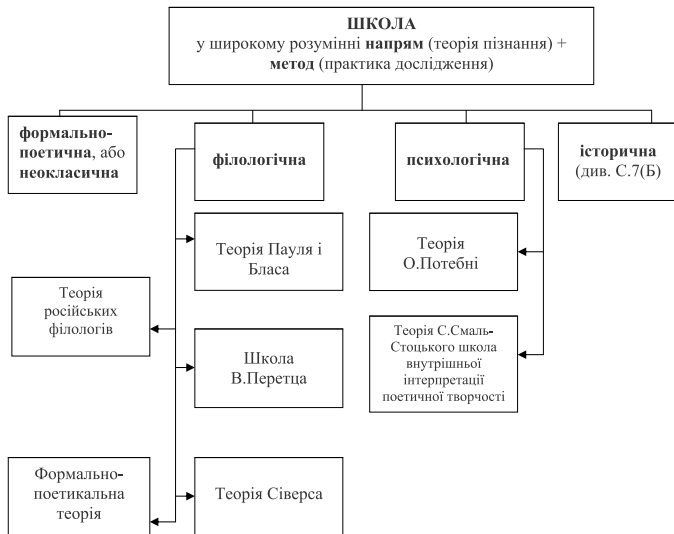

Схема 7 (А)

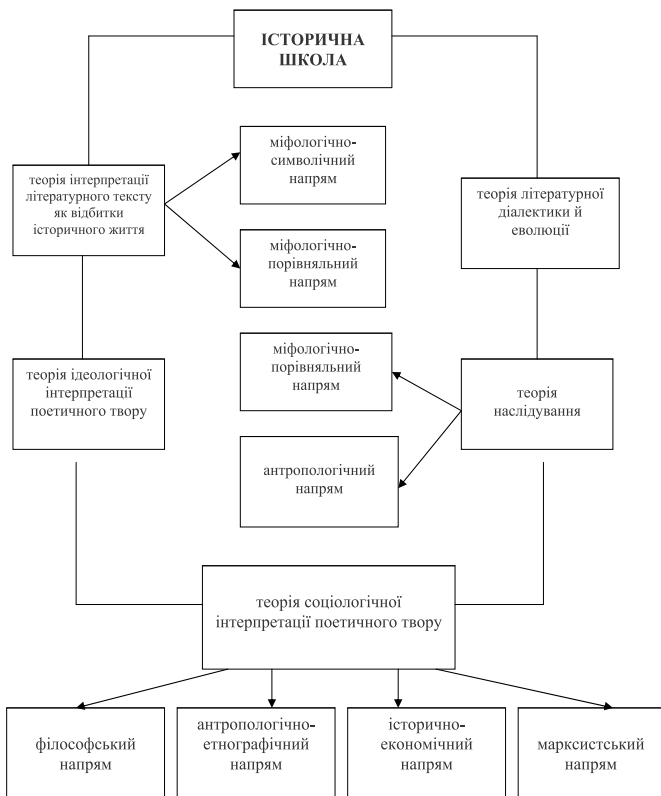

Схема 7 (Б)

**Концепція розвитку світового і українського літературознавства
Михайла Наснка
(праця „Історія українського літературознавства і критики”
(К., 2010))**

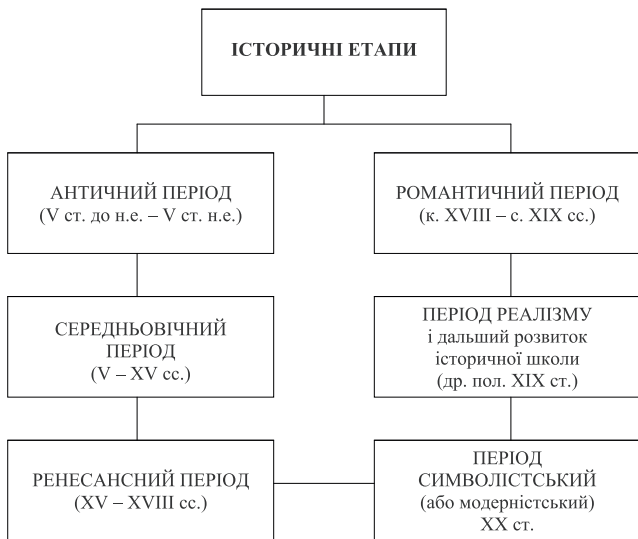

Схема 8

Психологія творчості

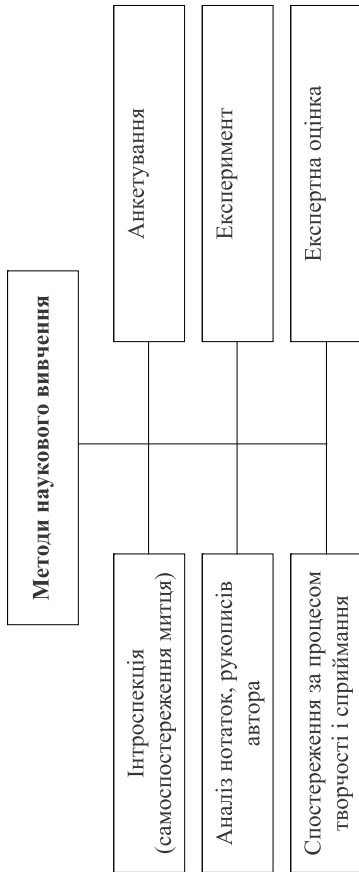

Схема 9

Оцінка літературно-художнього твору

Схема 10

Порівняльне вивчення художньої літератури

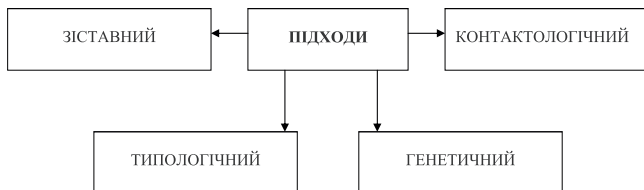

Схема 11

Генетичне вивчення творчості письменника

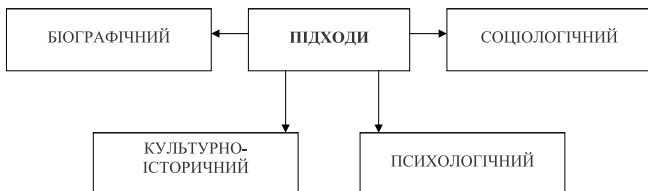

Схема 12

2. Вправи

1. Співвіднесіть поняття «літературознавчий напрям», «літературознавча школа», «літературознавча течія», «літературознавчий гурток», «метод», «концепція», «дискурс», поясніть зміст кожного. Відповідь ілюструйте конкретними прикладами.

2. Розподіліть школи за напрямками: Квебекська школа, Константська школа, Тартуська школа, школа Веселовського, антропологічна школа, міфологічна школа, андроцентрична критика, гіноцентрична критика.

3. Співвіднесіть ученого і напрямки літературознавчих досліджень:

а) Р.Барт, Г.-Г.Гадамер, В.Ізер, К.Міллет, П.Рікер, М.Фуко, Е.Шовалтер, Г.Р.Яусс;

б) герменевтика, рецептивна естетика, постструктуралізм, фемінізм.

4. Співвіднесіть авторів і їх праці:

а) Т.С.Еліот, Ф.Ніцше, О.Потебня, Ц.Тодоров, Н.Фрай, З.Фройд, К.Г.Юнг, Р.Якобсон;

б) «Анатомія критики: чотири есеї», «Думка й мова», «Лінгвістика і поетика», «Музика поезії», «Народження трагедії з духу музики», «Поет і фантазування», «Поняття літератури та інші есе», «Психологія та поезія».

5. Визначте напрямок літературознавчих досліджень за його основними поняттями:

а) антиципація, конкретизація, наслідування, горизонт сподіваного, консистенція тексту;

б) архетип, метод вільних асоціацій, несвідоме, самість, сублимація;

в) денотат, знак, опозиція, код, означування, семіосис.

6. Назвіть школи :

а) історичного напрямку;

б) психологічного напрямку;

в) лінгвістичного напрямку;

г) соціологічного напрямку;

г) модерністичного напрямку;

г) постмодерністичного напрямку.

7. У вигляді схеми покажіть генезис структуралістичних досліджень у літературознавстві.

8. Співвіднесіть поняття структурно-семіотичних досліджень «знак», «означник», «означуване» з основними концептами психолінгвістичної теорії О. Потебні.

9. Прокоментуйте слова французького вченого М.Бланшо з праці «Майбутня книжка» (1959). Чи відображають вони одну з особливостей сучасної української літератури?

«Значення має тільки книжка сама по собі, як вона є, без усіляких жанрів, поза будь-якими рубриками – проза, поезія, роман, оповідання. Книжка не дозволяє підводити себе під ці рубрики і не визнає за ними права визначати її місце і форму. Вона не належить більше до жодного жанру, будь-яка книжка належить до самої літератури, ніби ця остання володіє заздалегідь, у їх загальності, таємницями і формулами, які тільки й можуть надати тому, що пишеться, реальність книги. Отже, все відбувається так, неначе жанри зникли, література стверджується сама, виблискує сама в таємничому світлі, яке вона поширює і яке кожне літературне творіння відбиває їй, примножуючи її, – немовби існує справді певна «сутність» літератури».

10. Кому з учених належить це комплексне визначення художньої літератури:

«Література – це вимисел: ось її перше структурне визначення.<...> Література – це системно організована мова, яка цим зосереджує увагу на собі самій, яка набула властивості самоцілі; таким є друге структурне визначення літератури»?

а) Р. Барту;

в) Ц. Тодорову;

б) Ю. Лотману;

г) Ю. Крістевій.

11. Віднайдіть помилку у твердженні:

а) напрямки розвитку екзистенціонального літературознавства: метафізичний, містичний, онтологічний, соціально-політичний;

б) інтертекстуальність буває: іманентна, інтенціональна, історична, генетична, рецепційна;

в) Р.Барт визначив такі мовні коди висловлювання: герменевтичний, семантичний, символічний, структурний, код дії, культурний код.

12. Розмежуйте поняття *текст*, *підтекст*, *контекст*, *інтертекст*, *гіпертекст*, *генотекст*, *фенотекст*, поясніть значення кожного. Чи є серед них такі, що становлять бінарну опозицію?

13. Яка праця вважається першим літературознавчим трактатом?

- а) «Поетика» Аристотеля;
- б) «Наука поезії» («Послання до Пізонів») Квінта Горація Флакка;
- в) «Мистецтво поетичне» Нікола Буало-Депрео;
- г) «Із секретів поетичної творчості» Івана Франка.

14. Кого з учених в історії світової науки про літературу вважають першим літературознавцем?

- а) Платона;
- б) Аристотеля;
- в) Горація;
- г) Фотія;
- г) Н.Буало-Депрео;
- д) Й.Й.Вінкельмана;
- е) Г.Е.Лессінга;
- є) Й.Г.Гердера.

Довідкове видання

**Короткий тематичний
літературознавчий словник**

**Ч. IV. Напрями, школи, течії
в теорії літератури**

Навчальний посібник

Уклала Галина Білик

Макет: Г. Білик

Технічне редагування: А. Тимощук

Підписано до друку 15.09.2021 р.
Формат 60x84/32. Папір офсетний.
Гарнітура Times New Roman. Друк офсетний.
Ум.-друк. арк. 3,01. Обл.-вид. 2,4.
Тираж 100 прим. Зам. № 2050.

Віддруковано в ПНПУ імені В. Г. Короленка,
вул. Остроградського, 2, м. Полтава, 36003.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи:
Серія ДК № 3817 від 01.07.2010 р.